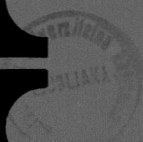

YU ISSN 0021-6933

JEZIK IN SLOVSTVO

letnik XXII — leto 1976/77 — št. 4

Jezik in slovstvo

Letnik XXII, številka 4

Ljubljana, januar 1976/77

Časopis izhaja mesečno od oktobra do maja (8 številok)

Izdaja ga Slavistično društvo Slovenije v Ljubljani

Glavni in odgovorni urednik Jože Koruza, Ljubljana, Aškerčeva 12

Uredniški odbor: Berta Golob (metodika), Breda Pogorelec (jezikoslovje), Jože Koruza (slovstvena zgodovina) in Aleksander Skaza (primerjalna slavistika)

Tehnični urednik Ivo Gaul

Svet časopisa: Berta Golob, Ivo Gaul, Marjan Javornik, Jože Koruza, Mira Medved, Jože Munda, Breda Pogorelec, Aleksander Skaza, Marija Smolič, Marjeta Vasič (predsednik), Pavle Vozlič, France Vurnik

Tiska Aero, kemična, grafična in papirna industrija Celje

Opremila inž. arh. Dora Vodopivec

Naročila sprejema uredništvo JiS, Ljubljana, Aškerčeva 12

Tekoči račun: Jezik in slovstvo Ljubljana 50100-678-45015

Letna naročnina 80.— din, polletna 40.— din, posamezna številka 10.— din

Za dijake in študente, ki dobivajo revijo pri poverjenikih, 40.— din

Za tujino celoletna naročnina 150.— din

Rokopise pošiljajte na naslov: Uredništvo JiS, Ljubljana, Aškerčeva 12

Revijo gmotno podpira Kulturna skupnost SRS, razliko med polno in znižano ceno za dijake in študente pa krije Republiška izobraževalna skupnost SRS

Vsebina četrte številke

Razprave in članki

- 97 *Janez Höfler* Nekaj novega o pesmarici Tomaža Hrena
- 104 *Miha Matè* Nekatere značilnosti Stankovičevega ustvarjanja
- 110 *Janez Rotar* Stankovičevo slovstveno delo in Slovenci

Slovenščina v javni rabi

- 116 *Bernard Rajh* Socialne strukture in govorne navade
- 118 *Berta Golob* Kaj neki kaže storiti?
- 118 *Jože Graj* in *Breda Pogorelec* Pravopisna vprašanja

Vprašali ste

- 119 *Franc Jakopin* Od kod priimek Pezdirc?

Ocene in poročila

- 120 *Vilko Novak* Izbrani spisi Avgusta Pavla
- 121 *Franc Jakopin* Statistična monografija o rimi Jana Kochanowskega
- 125 *Božena Orožen* Češko-slovenski kulturni stiki

Iz delovanja Slavističnega društva Slovenije

- 126 *Peter Winkler* Strokovno izpopolnjevanje učiteljev slovenskega jezika
- 4/4 Sklepi občnega zbora SDS, sprejeti v Portorožu 16. oktobra 1976

Janez Höfler

Filozofska fakulteta v Ljubljani

NEKAJ NOVEGA O PESMARICI TOMAŽA HRENA

Pesmarico — bila bi tudi prvi slovenski katoliški tisk te vrste — lahko imamo za najpomembnejšega, zlasti najzanimivejšega med številčno sicer skromnimi književnimi načrti Tomaža Hrena. Škof je žal ni natisnil, in tudi njen rokopis se je izgubil ali pa se vsaj še ni našel, a arhivski viri govore o njej z zadostno zanesljivostjo, tako da je že zgodaj prišla v evidenco naše literarne in glasbene zgodovine.¹ Ničesar natančnejšega pa se ni dalo reči o njeni zasnovi in o konkretnih virih za posamezne pesmi, čeravno nam neka že doslej znana Hrenova opomba daje določen namig v tej smeri. A podoba je, da pomen tega načrta ni bil tako skromen, kot bi se zdelo spričo pičlosti ohranjenega gradiva, in tudi za Hrenov delež v njegovem uresničevanju kaže, da je presegel to, kar se mu sicer pripisuje. Pesmarica je bila škofu nedvomno najljubša književna naloga, saj ga je kot intimni moto spremljala tako rekoč skozi vsa leta njegovega vladanja. Razen tega ga je povezovala preko samih okvirov literarnega dela z glasbo, z umetnostno panogo, ki ji je bil že od vsega začetka predan in v kateri je dosegal uspehe, ki so bili v primerjavi s tistimi na književnem področju otipljivejši in tudi daljnosežnejši.²

Prvo omembo, da se je Hren pečal s pripravljanjem slovenskih cerkvenih pesmi za neposredno rabo duhovnikov in srenje, zasledimo v njegovi instrukciji k vizitaciji »ad limina apostolorum« z dne 4. julija 1608. V odstavku, posvečenem katoliški doktrini (in to je tema, ki je bila v času rekatalizacije dežele nadvse pomembna), pravi, da je v ta namen v slovenščino prevedel »razne knjižice molitev, nauk in pesmi... pa še mnoge razlage«, ki jih je želel, kratko povedano, »za rabo v našem maternem in ljudskem jeziku« v bližnji prihodnosti izdati v tisku.³ Hrenovim poročilom te vrste ni mogoče vedno verjeti dobesedno, saj je mož v naštevanju svojih uspehov pred najvišjimi forumi rad pretiraval, vendar imajo leta 1608 zapisani podatki, presojeni na podlagi poznejšega gradiva, določeno težo. Škof je po svojih močeh in znanju poskušal zadostiti potrebi po osnovnih cerkvenih tekstih v domačem jeziku, in to z osebnim delom. Ti teksti so kljub temu, da niso bili natisnjeni, že mogli rabiti njegovim kleri-

¹ Prim. J. Mantuani, *Zgodovinski razvoj slovenske cerkvene pesmi*, Ljubljana 1913, str. 13–15, F. Kidrič, *Zgodovina slovenskega slovstva*, Ljubljana 1929, str. 101–102, F. Rupel v *Zgodovini slovenskega slovstva* I, Ljubljana 1956, str. 278, 282, D. Cvetko, *Zgodovina glasbene umetnosti na Slovenskem* I, Ljubljana 1959, str. 134–135, J. Pogačnik, *Zgodovina slovenskega slovstva* I, Maribor 1968, str. 163. Gl. tudi disertacijo M. Smolika, *Odmev verskih resnic in kontroverz v slovenski cerkveni pesmi*, Ljubljana 1963, str. 169 sl.

² Prim. ustrezno poglavje v piščevi knjigi *Glasbena umetnost pozne renesanse in baroka na Slovenskem* (v tisku), kjer je obravnavana tudi ta snov z objavo pripadajočih dokumentov.

³ »Et ad ritē hoc docendi munus, varii orationum, precatationum & cantionum libelli, in linguam nostram slavicum sunt à me translati, multique alii tractatus, quos parturio, Deo volente ac favente, materno nostro ac vernaculo idiomate ad communem Ecclesiae Catholicae in his partibus utilitatem... reddentur in lucemque prodibunt.« KAL, fasc. 12/5. Gl. tudi J. Grudna v *Carniolii* 1916, str. 7 (po KAL, fasc. 57/1; letnica 1605 je tam napačna).

kom. Posredno nam namreč obstoj določenega nenatisnjenega, a dovolj frekventativnega katoliškega repertorija te vrste razkrivajo že določila za gornjegrajsko semenišče iz leta 1605, kjer se poleg pesmi in molitev omenja celo mali katekizem v slovenščini.⁴ Na misel o celi pesmarici pa nas ti in prejšnji podatki teh let kajpak še ne navajajo.

Prav določno nam Hren o svojem delu spregovori v znanem in pogosto citiranem pismu 4. aprila 1612 mlademu Janezu Čandku v Gradec, s katerim sta pripravljala lekcionarij.⁵ V zbirki naj bi bile pesmi za skoraj vse praznike cerkvenega leta, nabral pa jih je bil iz rimskega brevirja, iz svetih očetov in iz nekega »hortulus animae«. »Slovenski himnologij«, kot pravi pesmarici, je bil takrat bržčas že gotov in škof bi ga bil rad čimprej dal v tisk skupaj s Kanižijevim katekizmom ter evangelij in listi, ko ga ne bi, kot se pisec dobesedno izraža, duhovniki, ki jim je bil zaupal v prepisovanje, po zanikrnosti raztrgali.⁶ Seveda ne vemo, če je bilo to res. A Hren vsekakor ni odnehal in iz dveh nadaljnjih dokumentov štiri oz. pet let pozneje spoznamo, da je delo za izdajo pesmarice teklo, čeprav je škof, medtem postavljen za cesarskega namestnika v Notranji Avstriji, bival večinoma v Gradcu. Zanimivo notico nam posreduje pismo rektorja ljubljanskega jezuitskega kolegija Nikolaja Jagnatovija 8. maja 1616 Hrenu: »prepisovanje« himnologija, tj. priprava čistopisa za tisk, je bilo zaupano patru Janezu Čandku, vendar ta zaradi obilice drugih zadolžitvev dela ni mogel opravljati dovolj hitro; če bi škof želel, je bil rektor pripravljen, da mu za prepisovanje zbirke priskrbi drugega človeka.⁷

Da je bil Janez Čandek določen za bdenje nad izdajo Hrenove pesmarice, se zdi spričo njegovega dela ob evangelijih in listih iz leta 1613 (in ob malem Kanižijevem katekizmu iz leta 1615) umljivo. Vendar pa vsaj rektor Jagnatovius ni bil mnenja, da bi bil ta slovenski književni delavec edini zmožen takšnega opravlila; vsaj po tej plati je kazno, da je Hren za rokopisno predlogo dovolj temeljito skrbel, tako da delo ni zahtevalo kakšnih bistvenih redaktorskih posegov z drugih strani. Skratka, himnologij je bil po vsebini in tekstovnih formulacijah zgolj škofov.

Kako lahko razumemo delo okoli te pesmarice, nam razkriva neki zelo pomemben dokument iz naslednjega leta. Kakorkoli je že bilo, Čandek se je moral še naprej ukvarjati z realizacijo tega literarnoglasbenega načrta, to pa mu zaradi Hrenove prezaposlenosti v Gradcu ni bilo lahko, saj je škof zamujal s pošiljanjem potrebnih tekstov. Čandkovo pismo v Gradec, datirano s 1. januarjem

⁴ Instrukcije je objavil I. Orožen, *Das Bistum und die Diözese Lavant*, II, 1877, str. 57. Formulacija o malem katekizmu (»cum catechismo parvo per nos facto«) je dovolj jasna in čuditi se je mogoče, zakaj Kidrič, ki je ta določila poznal (ib. str. 98), ni iz tega hotel izvajati ustreznih sklepov. Prim. op. 9 spodaj. Takšne narave je tudi slovenski rezponzorij, ki se je obvaroval v gornjegrajskem rokopisu, NUK ms. 232, nastale med 1597 in 1605 (J. Mantuani, 'Ostanek stare liturgije iz dobe škofa Hrena', *Cerkveni glasbenik* LV, 1932, str. 97sl in 136sl).

⁵ Pismo je objavil že V. Steska, 'Janez Candik, slovenski pisatelj', *IMK* XII (1902), str. 1–12.

⁶ »Ego sane iam dudum et Canisii Catechismum cum eisdem Evangeliiis, Epistolis et Hymnologio habui prae manibus et cupiebam typis edere ad profectum Patriae Nostrae spiritalem. Sed iniuria et incuria pariter Sacerdotum sibi commendatorum descriptum factum est, ut distraherentur et usque modo in lucem non prodirent.« — Tako je po vsej priliki treba brati zadevni odlomek. Ali je bila tega resnično kriva »zanikrnost duhovnikov« ali morda še nerealizirana tiskarna v Ljubljani — v znano zgodbo o Hrenovi tiskarni pri ljubljanskih jezuitih se ne nameravamo spuščati — ni niti tako pomembno. Važnejše je, da je bil ta trojni repertorij pripravljen, da ga je pripravil sam Hren in da so ga ljudje že mogli vsaj za silo uporabljati.

⁷ »Cum P. Tschandik de Hymnologio describendo egi qui occupationem impedimenta praetendit quo minus tam cito possit fieri; Si Illustriss. A. D. V. desiderat curabo per alium describi.« NŠAL, fasc. 4/14nn.

1617, je nadvse zgovorno:⁸ pisec je odkril neko škofovo »s trudom sestavljeno« pesem za Marijino oznanjenje, ki ji manjkajo štiri kitice, in jo zdaj pošilja nazaj Hrenu, naj jo dopolni. Pošilja mu tudi neko »ne manj odlično« pesem za vnebohod, v kateri se ne zna prav ravnanj zaradi tolikih popravkov oz. brisanih mest »v melodiji in v ritmih«, tj. v notah, in ga prosi, naj jo ponovno izpiše. Poleg tega ima še dvoje drugih pesmi, eno »iz Prerokvanja Eliaseviga«, ki jo bo potrebno popraviti v smislu katoliške vere, in še eno zelo staro Marijino, za kateri ne ve, če naj ju tudi prepíše, in vprašuje po njunih napevih. Manjka tudi nekaj himen iz brevirja, ki jih Hren še ni utegnil »sestaviti«, pa še ena ali dve, ki bi jih bilo po Čandkovem mnenju mogoče dodati glavnini. Nazadnje mu pater sporoča, da bo lahko kmalu pripeljal himnologij do konca, če mu bo škof le dovolj hitro poslal v Ljubljano našete pesmi in himne.

Leta 1617 pesmarica torej še ni bila gotova, a manjkalo ji je po izračunu prazničnih himen le še kakšna petina pesmi. Vsaj po Čandkovem pismu lahko sodimo, da bi mogla iti takoj v tisk, če bi Hren izpolnil svoj dolg. Če se je to tudi zgodilo, ne moremo vedeti; vemo pa, da pesmarica ni bila natisnjena ne tedaj ne kdaj pozneje. Leta 1620 je škofa na to nalogo v posebnem potrdilnem dekretu z dne 5. decembra opozoril vizitator Sikst Carcannus,⁹ posebej pa še naslednje leto v splošnem vizitacijskem dekretu.¹⁰ Tudi naročilo vizitatorja Carla Caraffe iz leta 1627¹¹ je ostalo brez uspeha. Besedilo je že menda moralo biti v celoti pripravljeno, a do natisa ni prišlo. Morda so tega bili res krivi jezuiti,¹² ali ker niso želeli spraviti v pogon tisto tiskarno, ki jim jo je bil ponujal Hren in bi mogla rabiti tudi za natis pesmarice, ali ker so preprosto nasprotovali takšnemu natisnjenemu slovenskemu delu; v poznih dvajsetih letih 17. stoletja ideološka zapuščina protestantizma res ni bila več toliko aktualna in vzor reformacijskih književnih delavcev ne več tako živ, da bi se potreba po pesmarici kazala zgolj po tej strani, a spremenjene razmere se vendar ne zde edini ali vsaj poglobitni razlog za zaviranje Hrenovega načrta.

⁸ Izvirnik NŠAL, fasc. 4/14 oo; objava v dodatku k temu članku.

⁹ »Sacros Hymnos, quos in officiis divinis pro temporum ac Festorum varietate, sancta canit Ecclesia, nec non et alias pias, devotasque cantiones, partim à Sanctis Patribus partim etiam à tua (= Hrenova) Pietate concinnatas, in Slavonicam idioma translatusse, ut ab utriusque sexus Fidelibus facilius intelligi...« KAL, fasc. 12/10. Poseben odobritveni dekret je Carcannus izdal tudi za (vnovični) mali Kanizijev katekizem, veliki Kanizijev katekizem ter evangelije in liste. Tu se vizitator nedvomno izraža, kot da so ta dela izključno Hrenova, ne glede na to, da se avtorstvo lekcionarja in malega katekizma, natisnjenih že leta 1612 oz. 1613 in 1615, pripisuje Candku. Prav verjetno je, da je pri formulaciji Carcannovega besedila sodeloval Hren sam (kot se to jasno vidi iz besedila, namenjenega himnologiju, ki se delno pokriva z ustreznim odlokom iz pisma Candku leta 1612), toda to še ne zadostuje, da bi, kot je to storil F. Kidrič (str. 101–102), Hrenu očitali prilaščanje tujega dela. Resda je kronologija podatkov iz arhivskega gradiva zapletena in daje celo vtis, kot da sta tu obstajala dva repertorija, ta rokopisni Hrenov, ki mu je mogoče slediti do leta 1605 nazaj, in oni Candkov, pripravljen in natisnjen mimo Hrenovih načrtov. A to se zdi ne samo nerazumljivo, ampak tudi nesmiselno. Kot mi je znano, formulacije v arhivskem gradivu niso natančne in nikoli dovolj enoumne, zakaj že sami besedi »descriptio« in »describere« ni moč (kot smo videli v zvezi s pesmarico) povezati določno ali z »avtorskim« pisanjem ali le s »prepisovanjem«, kot tudi deležnika »compositum« ni mogoče razumeti ali kot lastno stvaritev ali le kot prevod. Slej ko prej je mogoče misliti na to, da je prvi avtor vseh teh tekstov Hren, Candek pa njegov pomočnik pri urejanju in pripravi za tisk.

¹⁰ »Curet quamprimū excudi sacros hymnos, Cathachismos (!), et alios libellos spirituales in linguam Slavonicam a se (tj. po Hrenu) translatos.« NŠAL, Form. 3, str. 273–292.

¹¹ Hren si je v svoj dnevnik 29. junija 1629 zapisal: »Tergesto advenerunt literae, quibus Ill. mus et R. mus in Christo DD. Carolus Careffa... certior de nostro Hymnologio Slavico typis edendo pro communi bono redditus, suis commendat verbis opus ipsum et ut propediem fiat, animitus urget Apostolica autoritate...« MHVK XVII (1862), str. 107; izvirnika nisem utegnil preveriti in ne vem, če se to nanaša na omenjeno vizitacijo oz. če je katera od obeh letnic napačna.

¹² V Hrenov dnevnik je ob beležki iz leta 1627 nekdaj pripisal »fuit cancellatum a Patribus societatis« (J. Mantuani, *Zgodovinski razvoj*, prav tam).

Repertoarna usoda Hrenove pesmarice je že mikala raziskovalce slovenske književne preteklosti. Že iz povedanega je razvidno, da avtor ni skrival svojega dela v predalu, marveč ga je dajal na voljo drugim ljudem: pesmarica je torej vsaj v določeni meri morala biti znana širšemu krogu prepisovalcev in uporabnikov. Naravno je, da se ob resnici, da ni doživela belega dne kot knjiga in da njen prvotni rokopisni izvod ni znan, vprašamo, če ni morda vsaj deloma zašla v kakšne druge slovenske pesemske rokopise 17. stoletja. Tu mislimo predvsem na šentviški rokopis iz Semeniške knjižnice v Ljubljani in na rokopis iz ljubljanskega Narodnega muzeja, oba privezana k Hrenovem lekcionarju iz leta 1613, pa zlasti na tako imenovani kalobški rokopis iz Študijske knjižnice v Mariboru. Res se je pojavila domneva, da lahko v zadnjem, nastalem med leti 1640 in 1651 v bližini škofovih naslednikov, vidimo nekakšen ostanek Hrenove pesmarice,¹³ čeravno prave predstave o Hrenovem himnologiju še ni bilo mogoče imeti.

Zdaj, ko imamo v rokah Čandkovo pismo iz leta 1617, lahko ne le zatrdneje odgovorimo na to vprašanje, ampak tudi zanesljiveje očrtamo vsebinsko zasnovo Hrenovega izvirnika. Njegov tematski okvir nam zarisuje že Hren sam v pismu iz leta 1612, omenjajočem vire, iz katerih je črpal predloge za posamezne pesmi: rimski brevir, »sveti očetje« in molitvenik *Hortulus animae*. Rimski brevir kot hrbtnico pesmarice povzema tudi Sikst Carcannus v odobritvenem dekretu iz leta 1620: »svete himne, ki jih v službah božjih ... poje sveta cerkev (tj. himne iz brevirja)«, omenja pa tudi pesmi »svetih očetov« in celo takšne, ki naj bi jih sestavil Hren sam. Med temi viri je brevir vsekakor najotipljivejši. Med oficiji péte latinske himne so sodile v znano, tradicionalno zakladnico liturgičnih besedil. Da se je tu poudarjala ravno rimska redakcija brevirja, je to mogoče povezati s potridentskimi prizadevanji po poenotenju liturgije in zatrtju lokalnih liturgičnih variant, tudi ogljeske, ki so se je tedaj tudi pri nas tu in tam še oklepali. Vse v osrednjem delu Čandkovega pisma zabeležene himne sodijo pod to zaglavje.¹⁴ Manj sreče je obema drugima v Hrenovem pismu omenjenima viroma. Kaj bi lahko Hren porabnega našel med patristiko, ostaja odprto, če ne gre tu morda za tisto zgodnje in visokosrednjeveško latinsko cerkveno liriko, ki se je upravičeno ali le po legendi povezovala s pomembnimi religiozi.¹⁵ Nezanestljiva je tudi omemba molitvenika *Hortulus animae*: to je splošni tip knjižnice za zasebne pobožnosti z molitvami, posameznimi oficiji in pesmimi, ki je že skozi vse 16. stoletje doživljal številne med seboj različne izdaje — tako v latinščini kot v nemščini. Med pesemskim gradivom so bile tam tudi nekatere najbolj znane himne, ki jih je mogel Hren upoštevati pri prevajanju himen iz brevirja.¹⁶

Če si s tega zornega kota ogledamo Čandkovo pismo, nam v prvi vrsti potrjuje iz omenjenih dokumentov ugotovljeno himnarično ogrodje pesmarice. Čandkovo

¹³ Tako že F. Kidrič, Opombe k protireformacijski (katoliški) dobi itd., *ČJKZ* III (1921/22), str. 125, za njim M. Rupel v *Zgodovini slovenskega slovstva*, prav tam, in tudi M. Smolik, str. 107.

¹⁴ Treba je sicer priznati, da se zapisi naslovov ne ujemajo vselej s predlogama, ki sta mi na voljo (dunajska izdaja breviarja, 1824—1825; *Liber Usualis*, Tournais (1964)). Z naddrobno analizo bi bilo mogoče ugotoviti, katero izdajo rimskega brevirja je Hren uporabljal in če ni morda celo upošteval tudi oglejsko redakcijo.

¹⁵ Tu mislimo na ljudi, kot so bili npr. sv. Ambrož in nekateri njegovi sodobniki ali pozneje sv. Bernard, Tomaž Akvinski in drugi.

¹⁶ Toda gl. tudi misli o izvoru roženvenske pesmi spodaj (in op. 25).

natančno naštevanje pesmi te vrste po posameznih praznikih,¹⁷ pa še to, da so bili prazniki zastopani tudi s po več himnami in ne z eno samo, dovoljuje domnevo, da je Hren nameraval lotiti se zadeve korenito in celovito: *prevesti celotni rimski himnarij*. V pismu je še nekaj drugih zanimivosti. Hren je nova besedila izbiral tudi za praznične pesmi običajnejše vrste, kakršne sta verjetno predstavljali uvodoma navedeni pesmi, prva za Marijino oznanjenje oz. Kristusovo inkarnacijo, druga za Kristusov vnebohod. Ker sta zaznamovani le s praznikom, ki jima pripadata, ju ne moremo identificirati; prva bi menda utegnila biti tista znana in zgodovinsko pomembna pesem o lovu na enorožca, nemška *Es wolt ein Jäger jagen*, katere slovenske priredbe prinašata šentviški in kalobški rokopis,¹⁸ z gotovostjo pa tega kajpak ne moremo reči.¹⁹ »Altera vetustissima de B. Virgine« je gotovo kakšna stara, pri nas že v srednjem veku razširjena Marijina pesem, verjetno ena tistih, ki so zašle tudi v poznejše zapiske in v ljudsko izročilo.²⁰ V teh treh primerih torej ne vemo natančno, za katero besedilo gre. Ob »Prerokvaju Eliasovemu« pa imamo več sreče. To je tista pesem o sodnem dnevu z začetkom *Elias je prerokoval*, ki je bila leta 1640 zapisana v kalobški rokopis, izvira pa iz nemške *Elias der Prophetisch Mann*.²¹ Čandek pravi zanj, da bi se morala popraviti v smislu katoliške vere; izvirnik je bil torej očitno protestantski, negotovo pa je, če so pesem peli že slovenski reformatorji (v slovenskih protestantskih pesmaricah je ni najti) ali pa jo je šele Hren prevedel iz nemškega izvirnika, vendar dobesedno ali vsaj z izvirnimi protestantskimi veroizpovednimi karakteristikami. Čandkova formulacija je vsakakor takšna, kot da je imel v rokah že izgotovljeno slovenske besedilo. Ne manj zanimiv je »hymnus Casimiri Principis«: *Omni die dic Mariae* oz. *Alle Tage sing und sage*, Marijina pesem, ki naj bi jo odkrili leta 1604 v grobu poljskega kraljeviča Kazimira. Pri nas jo ima najprej zapisano kalobški rokopis, zatem se najde v ljubljanskem muzejskem rokopisu pa še v Paglovcu in v nekaterih drugih dokumentih 18. stoletja.²² Njen začetek v slovenskem pesemskem repertoriju je potemtakem treba iskati že pri Hrenu.

Čandkovo pismo nam seveda ne zadošča, da bi si lahko v vseh nadrobnostih ustvarili podobo o Hrenovi pesmarici. Nekaj njenih osnovnih potez pa je vendar na dlani: himnarično jedro, posamezne stare znane, že v srednjem veku poslovenjene pesmi, posamezne nove, ki jih je v domači jezik prenesel šele Hren, pa na koncu kakšen drobci iz protestantskega repertorija, ali izvirnega nemškega ali že podomačenega slovenskega, popravljen v smislu katoliške veroizpovedi. Ustavimo naj se predvsem ob dveh vidnejših karakteristikah pesmarice. Najprej prevodi latinskih imen, katerih osrednja vloga odseva tudi v Hrenovem poimenovanju pesmarice kot himnologija. V tej postavki literarnega dela Hren občut-

¹⁷ Identificirati je mogoče naslednje himne: *Aurea luce et decore roseo, Beate Pastor Petre clemens accipe, Petrus beatus cataranum, Quodcumque in orbe neximus revinxeris, Sanctorum meritis inclitya gaudia, Aeterna Christi munera, Rex gloriose Martyrum, Tristes erant Apostoli, Paschale mundo gaudium, Jesu corona celsior, Aeterni Patris unice*. Prva teh himen ima splošneje znani začetek *Decora lux aeternitatis, auream, zadnja pa Summi parentis unice*.

¹⁸ *En jager vun gre loviti, Jager na logo šraja* (M. Smolik, str. 177—179 in 98—90; L. Legiša, *Liber Cantium Carniolicarum*, Kalobški rokopis, Ljubljana 1973, str. 138—141 ter komentar str. 204—105); za drugo, zapisano v šentviškem rokopisu, sicer velja, da je starejša, morda celo srednjeveška.

¹⁹ V poštev bi namreč prišla še latinski vzorec *Mittit ad Virginem* in nemški *Es ist ein Ros entsprungen*, katerih slovensko priredbo ravno tako najdemo v kalobškem rokopisu (L. Legiša, str. 9 in 117), medtem ko za vnebohodno pesem ne vemo navesti nobene sprejemljivejše paralele.

²⁰ Prim. (po I. Grafenauerju) M. Smolika, str. 96 in dalje.

²¹ L. Legiša, str. 66 in 186.

²² L. Legiša, str. 93 in 191; J. Höfler, *Slovenska cerkvena pesem v 18. stoletju*, Ljubljana 1975, str. 73.

no odstopa od standardov katoliških cerkvenih pesmi in pesmaric svojega časa, kajti prevajanje celotnega korpusa himen, tj. pesemskega, a liturgično strogo vezanega tekstovnega repertorija, ki se po teh svojih okvirih razlikuje od ne-liturgičnih besedil cerkvene pesmi, je, najpreprosteje povedano, zelo nenavadno, četudi ga škof ni mogel predvidevati za sprejem v liturgijo, ampak le za običajno rabo, kakršno je imela standardna cerkvena pesem; Hren je sicer enkrat poskušal z izjemnim dejanjem, da uvede slovenščino v oficialno cerkveno obredje,²³ a to je vendar ostalo le kuriozna epizoda. Pač pa ostaja izreden literarnozgodovinski pomen tega Hrenovega načrta v sami zamisli *slovenskega himnarija*: za skromne slovenske razmere je to pomenilo občudovanja vredno književno podjetje, ki bi ga bilo mogoče vzporediti s protestantskimi psalteriji 16. stoletja, pri čemer seveda velja, da so ti nastajali iz neposredne potrebe liturgije v ljudskih jezikih, medtem ko je tovrsten porabniški moment v Hrenovem himnologiju manj očiten. O pravem motivu, zakaj se je Hren odločil za to nalogo, lahko le ugibamo. Z vidika standardne katoliške cerkvene pesmi ter njene praktične in idejne funkcije se prevajanje celotnega himničnega korpusa zdi odvečno. Morda je Hren res želel, da s slovenskim himnarijem ustvari delo, ki bi mimo svoje osnovne namembnosti pomenilo protiutež protestantskim psalterijem (in to bi ne bilo edino početje, s katerim je škof hotel tekmovati z reformatorji), morda pa ga je konec koncev le mikala čisto literarna plat te naloge. Kakšen bi bil v tem primeru njen literarno-umetniški rezultat, seveda ne vemo.

Druga pomembnejša karakteristika Hrenove zbirke se razkriva v »novih« pesmih, tj. v pesmih, ki so postale ne glede na dobo nastanka drugje in pri nas aktualne šele v nastopajočem 17. stoletju. Zdi se namreč, da moramo prevode marsikaterih za ta čas značilnih pesmi, ki se pojavljajo v poznejših rokopisnih pesmaricah 17. stoletja, pripisati Hrenu. Morda je to mogoče z variantami besedila *Lovec na logo šraja*, gotovo s pesmima *Moja duša vsak dan skuša* in *Elias je prerokoval*. Če v tem smislu pretehtamo podatek, da je Hren izbiral pesmi tudi med »svetimi očeti«, in sicer v tistem drugem pomenu, in v ta namen pritegnemo znano rokopisno gradivo, se nam pokaže še kakšna nadaljnja pesem te vrste. Morda je Hren odgovoren za prevod tistih sedmih himen »pasijonskega Salve«, ki se po legendi pripisujejo sv. Bernardu, a jih je v resnici ustvaril kak mlajši cistercijanec, in jih v slovenščini prinaša kalobški rokopis.²⁴ Povedno je, da je ta dolga in vredna pesnitev ta čas zašla tudi med protestante (npr. pri Paulu Gerhardt, 1667). Njen latinski izvirnik je objavil tudi Kastelec (1678). Skoraj gotovo je Hrenova priredba pesmi za rožni venec iz kalobškega rokopisa.²⁵ Lino Legiša je opozoril, da je nemška predloga te pesmi bila objavljena v knjižici z naslovom *Ortulus Anime*, natisnjeni leta 1501 v Strassburgu, ter to dejstvo povezal z omembo roženvenske pesmi v statutu gornjegrajskega semenišča iz leta 1605 (gl. tudi zgoraj in op. 4) in pa z nam že znanim podatkom, da je Hren jemal tudi iz kakšnega od molitvenikov z zgornjim naslovom. Tehtnejših pomislekov proti Hrenovemu avtorstvu te slovenske priredbe ne more biti.

Ustaviti se moramo še ob nekem marsikdaj in marsikje zapisanem mnenju o Hrenovi pesmarici: da bi naj zbirka vsebovala (v celoti ali vsaj predvsem) stare

²³ Gl. J. Mantuanija, *Ostanek stare liturgije* ..., prav tam.

²⁴ L. Legiša, str. 10 in 176.

²⁵ L. Legiša, str. 87 in 190.

katoliške cerkvene pesmi — v tem primeru bi bila Hrenova vloga kajpak prej vloga zbiralca-kompilatorja kot pa literarnega ustvarjalca — in da je s tem, ko se je porazgubila, propadel tudi zadnji poskus, s katerim bi se načrtno ohranile srednjeveške cerkvene pesmi.²⁶ Da je Hren v zbirko jemal tudi takšne pesmi, je pač jasno. Vendar to še zdaleč ni bil sestavljalčev glavni namen. Celotna fizionomija pesmarice je predvsem novodobna, aktualna in prinašajoča pomembne novosti v cerkvenopesemski repertorij.

Nazadnje naj odgovorimo na vprašanje o repertoarni usodi Hrenove pesmariške zapuščine. Določneje: ali smemo v kalobškem rokopisu videti ostanek Hrenove pesmarice. Odgovor se nam ponuja že iz povedanega in je — če imamo v mislih pesmarico kot celostno kompozicijo — negativen. Ne v tem rokopisu ne v katerem od tistih nekaj drugih iz 17. stoletja ne zasledimo liturgičnih himen, in to je zadosten dokaz, da tam zaman iščemo kakršnokoli še tako fragmentarno kopijo Hrenovega izvirnika.²⁷ Pač pa to še ne pomeni, kot smo videli, da se ne bi posamezni Hrenovi prevodi s prepisi ohranili v teh rokopisih. Hrenov delež bi tu utegnil biti celo znatnejši, kot se zdi na prvi pogled. Če je že Hrenov poskus slovenskega himnarija zaradi izjemnosti zamislil moral biti obsojen na neuspeh (sestava kalobškega in drugih pesemskih rokopisov časa našo oceno te zamisli le potrjuje), pa je bil Hren gotovo uspešnejši pri posredovanju občajnejšega pesemskega repertorija in tu se njegovo prizadevanje razkriva kot vsega upoštevanja vredno literarno delo.

Pismo Janeza Čandka Tomažu Hrenu v Gradec 1. junija 1617

Inveni nobilem illum, et ab Illma Celsitud.^e V.^a cum sudore compositum de Annunciatione B. Virginis, seu, de Incarnatione filii Dei; cantum: verum quia desunt 4^r Strophae, ideo mitto illum ad Ill.^{mam} Celsitud.^m V.^m ut addantur. Mitto etiam alium non minus insignem cantum de Ascensione, in quo non possum me dirigere, propter tot et melodiae et rhythmorum lituras, quem humillimè peto aliter descriptum mihi remitti. Interrogo praeterea Ill.^{mam} Celsitud.^m V.^m debeone duas hasce cantiones, (unam de Prerokvajna Eliaseviga, quae debet secundum fidem Catholicam corrigi: et alteram vetustiss. de B. Virgine) describere, et quae earum melodiae? Comperi praeterea deesse quosdam Hymnos ex Romano Breviario, qui nondum sunt ab Illma Celsitud.^e V.^a compositi: sunt autem isti,

In festo Apostolorum Petri et Pauli 29. Junii: ad primas Vesperas hymnus, Aurea luce, et decore roseo. Ad laudes deest 2^a Strophæ Doctor egregie Paule.

Hymnum de B. Petro: Quodcumque vinculis habeo.

In festo S. Petri ad Vincula, 1. Aug. am primas Vesperas hymnus: Petrus beatus catenarum.

Deest est hymnus ad Vesperas in Communi plurimorum Martyrum Sanctorum meritis, item ad Matutinum, Aeterna Christi munera. Item ad Laudes, Rex gloriose martyrum.

Desunt item duo hymni de Communi Apostolorum tempore Paschali, unus ad Vesperas, alter ad Laudes.

Deest item hymnus ad Laudes de Communi Confessorum non Pontificum, Jesu corona celsior.

Deest item hymnus ad Laudes in festo S. Mariae Magdalene, 22. Julii, Aeterni Patris unice.

²⁶ Takšno mnenje sem zastopal tudi sam v *Tokovih glasbene kulture na Slovenskem*, Ljubljana 1970, str. 38.

²⁷ Do negativnega odgovora je prišel tudi L. Legiša, str. 156, vendar na podlagi mnenja, da je Hrenova zbirka vsebovala le stare pesmi.

Coronidis loco addi posset canticum, Benedictus Dns Deus Israël.

Expecto etiam ab Illma Celsitud.^e V.^a hymnum Casimiri Principis: Si me Illma Celsitud.^e V.^a non retardaverit, absolvam brevi Hymnologium, quia strenue pergo: quocirca quantum per occupationes licuerit, praedictos hymnos et cantus quamprimum ad me Labacum mittat; tandem aliquando, Deo dante, feliciter ad portum appellemus. Hisce me Ill.^{mae} Celsitudini V.^{ae} himillime in D.^{no} commendo.

Labaci 1. Junii An. 1617.

Ill.^{mae} Celsitud.^{is} V.^{ae}
servus in Chr.^o
Joannes Tschandikh

Miha Matè

Filozofska fakulteta v Ljubljani

NEKATERE ZNAČILNOSTI STANKOVIČEVEGA USTVARJANJA*

Srbski realizem sedemdesetih in osemdesetih let prejšnjega stoletja ima še dokaj vidna obeležja nacionalne idealizacije preteklosti. Kljub temu pa se prav v tem obdobju v srbski književnosti pojavijo pomembna imena ustvarjalcev, ki zlasti pod vplivom ruskih realistov Turgenjeva, Dostojevskega in Tolstoja to idealizacijo preteklosti in zaverovanosti v svetle tradicije patriarhalne ureditve povezujejo z vse močnejšimi in sugestivnejšimi realističnimi prijemi. V tem času se srbska književnost obogati s prvo realistično kmečko novelo izpod peresa Milovana Glišića, Laza Lazarević kljub nekaterim še vedno nepremaganim moralističnim tendencam postavlja v središče svojih novel družbeno problematiko in ljubezenske motive, Stevan Sremec s celo vrsto humorističnih likov razširi nekdanje ozke tematske okvire tudi na mestno življenje in Radoje Domanić z jedko družbenopolitično satiro biča tedanji despotski režim Obrenovičev. Treba je tudi poudariti, da se tako v srbski kot tudi hrvaški književnosti pojavlja vse več pisateljev, ki se vzgledujejo po francoski književnosti in njenih literarnih smereh. Prav ta vse večja odprtost tako do vzhodnih kot tudi zahodnih evropskih literatur je pri mnogih srbskih ustvarjalcih dvajsetih let našega stoletja izzvala tudi tisto vse oprijemljivejšo zahtevo, da je treba zavreči pomodni balast različnih literarnih smeri in se usmeriti k lastnemu družbenopolitičnemu življenju ter s tem v zvezi tudi k domačemu človeku in njegovim problemom. Vpliv klasične realistične književnosti 19. stol. tako vse bolj slabi in prepušča mesto ustvarjalcem, ki težijo k čimvečji svobodi pesniškega ustvarjanja, k upodabljanju človekove notranjosti in odkrivanju njegovih najintimnejših čustev in doživetij. Med glasniki te nove literarne usmerjenosti pa prav gotovo zavzema v srbski književnosti osrednje mesto pesnik starega Vranja — Borisav Stanković.

* Predavanje na zborovanju slavistov v Portorožu 13. oktobra 1976 ob stoletnici pisateljevega rojstva.

O življenju Borisava Stankovića je vse bolj ali manj znano, pač zaradi tega, ker o delu in življenju tega velikega ustvarjalca obstajajo številne študije znanih literarnih zgodovinarjev, ki pa si niso edine v datumu njegovega rojstva. To pa ni niti toliko pomembno, saj prelomnice različnih literarnih obdobj označujejo le literarni dosežki, umetnine, ki so ponavadi plod zrelejših let določenega ustvarjalca. Ali se je Stanković rodil 22. ali 31. marca leta 1875. ali 76. je torej stranskega pomena; pomembnejše je dejstvo, da je že zgodaj izgubil starše ter da je vso skrb zanj prevzela nase njegova babica, ki je s svojim živopisnim pripovedovanjem vzbudila v mladem Bori ljubezen do starega Vranja in njegovih patriarhalnih običajev.

Do sedmega razreda gimnazije je pisatelj živel v domačem kraju, nato maturiral v Nišu, leta 1896 pa se je vpisal na Veliko šolo v Beogradu ter po štirih letih končal pravo. Za tem je odšel za leto dni v Pariz, od koder se je vrnil leta 1904. Od tedaj je v večnem boju za svoj vsakdanji obstoj živel v Beogradu in to vse do smrti 22. oktobra 1927. Med avstrijsko zasedbo Beograda je bil nekaj časa v internaciji, pozneje pa je bil zaradi nemogočih življenjskih razmer prisiljen sodelovati v okupacijskih »Beograjskih novinah«. V tem času je doživljal najtrpkejša dni svojega življenja, saj ga je tedanja družba popolnoma osamila in to prav tista malomeščansko pridobitniška trgovska družba, ki je v okupacijskih dneh pod krinko lažnega patriotizma kovala svoje profite in se skorumpirano prodajala tuji oblasti. Stanković je takrat pisal intimni dnevnik »Iz okupacije«, ki je ostra obsodba takšnega rodoljubja, a istočasno tudi bridko spoznanje pisatelja samega, ki v fragmentarni zapuščini v svojo avtobiografijo zapiše: »I evo moje, najgoreg i najpokvarenejeg književnika, istorije.«

Že takoj lahko postavimo eno temeljnih vprašanj Stankovićeve ustvarjalnosti, namreč: zakaj se je pisatelj tako dosledno oklepal ozkega, regionalnega prostora svojega rodnega Vranja in to ne dogodkov svojega časa, temveč sedemdesetih in osemdesetih let preteklega stoletja, ko so kraji južne Srbije doživljali svojo korenito preobrazbo. Eden glavnih odgovorov je ta, da je Stanković izhajal iz družine, ki je po svojem poreklu pripadala fevdalno-spahijski gospodi, ki pa je prav v Stankovićevev otroštvu popolnoma osirotela. Neskladje med takšno bleščečo preteklostjo in siromašnim otroštvom je pisatelj potemtakem doživljal tudi kot svojo osebno dramo, pred katero se je vedno zatekal v preteklost ter avtohtono zavračal sedanost. Tako je povsem razumljiv njegov vzklík iz novele Stari dnevi, ko se je znašel pred novim motivom meščanskega Vranja: »Ne, neću to! Staro, staro mi dajte! Ono što miriše na suh bosiljak i što tako slatko pada, pada, pada i greje, greje srce...« Seveda pa teh besed ne smemo razumeti kot izraz nekega idejnega konservatizma; to je le nostalgija srca za poezijo tistega, česar ni več.

Že prvi dve zbirki novel, Iz starega evangelija, ki jo je Stanković izdal istega leta kot Cankar svojo Erotiko (1899), in Stari dnevi (1902), sta dali čutiti močno in samoniklo literarno osebnost srbske književnosti. V teh novelah je pisatelj toplo, neposredno ter poetično sugestivno prikazal podobo starega Vranja, ki je za njegove mladosti živelo še povsem patriarhalno. Vanje je vtikal mnoge avtobiografske elemente iz mladosti, ki se kot topla intimna poezija širijo od domačega ognjišča in se prepletajo z odtenki sanj in resničnosti. Motivni svet teh prvih novel je prežet z globokim dožemanjem narave. Te novele so polne tihega

nemira, obsejane z mesečino poletnih vranjskih večerov, v kateri se sproščajo zatajevane čutnosti, porajajo prvi ljubezenski dotiki in strasti mladosti. Med najboljše novele v tej smeri sodijo: Stari dnevi, Jurjevo, Naš Božič in Nuška. V ta radoživi svet mladosti, v te, lahko rečemo poetične slike življenja, pa je Stanković že vnašal tudi tragične motive porušene osebne sreče. Tako se v njegovih najboljših novelah V noči, Ovenela vrtnica in Pokojnikova žena pojavlja ljubezen kot čustvo, ki je grobo zatrto in kot takšno uničuje človekovo individualno srečo.

Stanković je z veliko ljubeznijo do človeka in resnice prenicljivo posegel v najintimnejše koticke notranjega življenja patriarhalnega človeka ter s tem rušil tabuje tradicionalističnega srbskega pripovedništva. Pri tem je zlasti pretresljivo podal ženske like, ki zaradi zastarelih patriarhalnih nazorov družbe doživljajo kruto usodo izobčenja. Ena takšnih, umetniško najimpresivnejših novel je Pokojnikova žena, v kateri je pisatelj prikazal mlado vdovo, ki jo patriarhalna sredina obsodi na popolno izoliranost od zunanjega sveta, brez pravic do svojega osebnega življenja in na dosmrtno vdanost pokojniku.

Še bolj tragično in še z večjo pisateljsko eruptivnostjo pa je Stanković ta motiv zastarelega patriarhalnega običaja prikazal v drami Tašana, ki predstavlja nekakšen splet motivov iz črtice o beraču Paraputi iz zbirke Božji ljudje in iz že omenjene novele o pokojnikovi ženi. Tašana, mlada vdova, je za vse življenje obsojena, da streže slaboumnemu beraču, ker se je v nekem trenutku slabosti predala čustvom svojega srca in objela ljubljene človeka muslimanske vere. Okrutnost takšne kazni, »ki ima svoje globoke korenine v fevdalnem barbarstvu«, kot pravi znani kritik Velibor Gligorić, »pa se da primerjati s tragičnimi razsežnostmi antične drame«.

Leta 1902 je Stanković objavil svojo najboljšo in še do danes med občinstvom zelo cenjeno dramo Koštano. Ob njeni prvi uprizoritvi je znani kritik in literarni zgodovinar Jovan Skerlić zapisal: »Vsa Stankovičeva dramatičnost je ena sama bolna nostalgija ljubezni, smrtna pesem mladosti, ki odhaja v grob. Cela Koštana je otožna povest zgaženih src in zgrešenih življenj.« Če še naprej razvijamo Skerličeve misli, ugotovimo, kako je posebna vrednost te drame prav v tem, da je Stanković za osrednji dramski konflikt uporabil boj posameznika s sredino, ki je hotela že v kali zatreti in uničiti kakršnokoli individualnost. Drama se dogaja neposredno po osvoboditvi Vranja izpod turškega jarma, torej v času, ko so stare bogataške družine izgubljale svojo moč in oblast, pa so kljub temu hotele uveljaviti svoj nekdanji oblastniški primat. Zatorej je še tolikanj pretresljivejša usoda mlade Ciganke, ki s svojo pesmijo in plesom sicer očara čorbadžijski svet patriarhalno zakoreninjenega mesteca, toda ko se hoče upreti, ko hoče zaživeti svoje lastno življenje, ji prav ta svet s svojimi nenapisanimi, a utrjenimi zakoni grobo določi njeno nadaljnjo usodo. Med otožnimi sevdalinami se pred nami razvijajo globoke človeške drame, med katerimi se težko odločimo, katera je bolj tragična od druge: je morda to fatalna pot same Koštane, ki se mora že v mladosti posloviti od svoje umetnosti, ali življenjska tragika s svojim okoljem sprtega pesnika in zaljubljenca Mitka, ki omaga pod težkim spoznanjem, da je bilo njegovo življenje že v osnovi zgrešeno zaradi poroke z ženo, ki so mu jo določili in izbrali njegovi sorodniki, ali usoda mladega Stojana, ki tako zgodaj doživi bridko ljubezensko razočaranje ali morda, in ne

nazadnje, drama čuvarja starih ustaljenih norm hadži Tome, ki kljub svojemu dostojanstvu ne more v sebi skriti najintimnejših človeških čustev in ki se v določenem trenutku zave tragičnih posledic izpolnjevanja vseh tistih norm, ki jih mora za vsako ceno braniti. Nehote pa se nam ob tej drami vsiljuje tudi misel o sami umetnosti, o umetniku kot ustvarjalcu in o tragiki njegovega poslanstva. Koštana se namreč hoče s svojo pesmijo dvigniti nad ostale, ostati hoče avtohtono, svobodno bitje, ki vidi nekaj višjega, plemenitejšega, nekaj, kar človek ni in ne bo nikoli dosegel. V tem pa je tudi cilj vsake resnične umetnosti, ki mora težiti k novim obalam nedosegljivega, če naj se še imenuje umetnost. V takšnem kontekstu pa Stankovičeva Koštana dobi svoj širši, občečloveški smisel in ne pomeni le »otožne žalostinke za mladostjo, ki se spušča v grob«.

Z zbirko Božji ljudje (1902) je Borisav Stanković v srbsko književnost vnesel novo, še neobdelano tematiko. Božji ljudje predstavljajo svet beračev, hromcev, slepcev, božjastnikov, blaznežev, skratka degenerirancev, ki se zlasti ob zadušnicah zbirajo na vranjskem pokopališču in si izprosijo darove, ki naj bi pomagali pri odrešitvi duš umrlih. V teh skicah, ali bolje rečeno v skopih portretih ljudi z dna, pa je Stanković že zapazil tudi posebno socialno diferenciacijo. Pred nami zaživijo različne usode teh ljudi, ki pa kljub vsemu ostajajo le faktografski zapisi, portreti, grobo nanešeni na platno vranjskega življenja, ki ga dopolnjujejo in mu dajejo le določen odtenek vražjevernega verovanja patriarhalne sredine. Treba pa je poudariti, da prav te skice predstavljajo bogato gradivo za daljše prozno delo in prav čudno je, da je Stanković tako vabljivo in raznovrstno motiviko izkoristil le v drami Tašana. Če bi pisatelj nadaljeval v tej smeri, potem bi srbska književnost prav gotovo dobila tudi svojega avtentičnega Maksima Gorkega in vernega nadaljevalca Šenoinega romana Prosjak Luka.

Borisav Stanković je s svojim najboljšim romanom Nečista kri, ki je izšel leta 1910, utrl srbski literaturi nove poti pri razvijanju modernega, sodobnega psihološkega romana. Celo več; vse do izida Andrićevih romanov neposredno po drugi svetovni vojni je ta roman bil daleč pred drugimi srbskimi literarnimi stvaritvami. V njem je Stanković kritično prikazal življenje vranjskih čorbadžijev, ki v času po osvoboditvi izpod Turkov doživljajo svoj neizbežni propad. Velika bogastva, ki so si jih v času turške vladavine zlasti s trgovino pridobili fevdalni spahije in čorbadžije, nenadoma prehajajo v roke novega meščanskega razreda, ki se oblikuje iz vrst bogatih srbskih kmetov iz okolice Vranja. Iztrošeni v razuzdanem življenju, v prekomernem uživanju alkohola, jedace in v čutnih nasladah, doživljajo ti privilegiranci vse večje živčne travme, ki imajo za posledico »nečisto kri« in pomenijo njihovo dokončno degeneracijo.

Tako v Nečisti krvi lahko zasledujemo podrobno genealogijo hadži Trifunovih potomcev, dokončni razpad muslimanske družine, katere zadnja žrtev postane lepotica Sofka. Njen oče efendi Mita je tipičen predstavnik degeneriranega aristokratskega razreda, ki je od svojih prednikov nasledil veliko bogastvo, družinski ugled, razredni ponos in sovraštvo do svojih najemnikov; a s tem tudi »nečisto kri«, ki se je pričela že s prejšnjimi generacijami. Obupano čuva svoj omajani ugled in pod krinko navideznega bogastva skriva svoj dokončni polom. Njegov ponos pa se nenadoma zlomi, ko uvidi, da je njegova družina obsojena na kruto siromaštvo, zato svojo edinko Sofko poroči z mladoletnim sinom boga-

tega kmeta Marka, ki s svojim bogastvom predstavlja novo vitalno moč nastajajočega srbskega meščanskega razreda. Odličen psiholog Stanković pa gre pri tem še dalje. Ko so dane možnosti, da bi Sofka zaživela srečno in normalno življenje, njen mož spozna, da mu jo je njen oče prodal, zato jo začne prezirati, poniževati ter se vdajati pijači. Sofka vse bolj psihično in tudi fizično propada, rojeva bolehnne otroke in od nekdanje lepote, polne moči in življenja, ostane le razvalina.

Borisav Stanković je v Sofki ustvaril enega najpretnesljivejših ženskih likov v naših književnostih. S prefinjeno tankočutnostjo je v tem glavnem liku Nečiste krvi prikazal globoka notranja vrenja in boje, ki jih preživlja sama s seboj. Smelo se je podal v njene najintimnejše človeške lastnosti, v želje njenega srca, v njena sanjarjenja o sreči in tudi v njene strasti, ki so globoko zatajevane divjale v njeni duši. S subtilno psihološko analizo je Stanković brez kakršnihkoli predsodkov razvijal njen lik ter ga plastično in slikovito, z njemu prirojenim lirizmom, razčlenjeval do najtanjših detajlov.

Nečista kri pa ni pomemben roman le po izredno psihološko motiviranih likih ter po umetniško zajetih problemih nekega časa in prostora, temveč tudi po smelosti, s katero se je Stanković podal tudi v erotična in čutna doživetja svojih junakov. S tem se je močno dvignil nad povprečnost tedanje srbske književnosti, ki je pod vplivom malomeščanskega purizma hotela zavreči vse, kar je bilo čutnega in kar bi poskušalo rušiti ustaljene patriarhalne norme. Objektivni prikazovalec življenja Stanković pa se pri tem ni nikoli spustil na raven vulgarnosti, banalnosti ali celo pornografije. V njegovih erotičnih opisih je zaživela tista neposrednost, čistost mladosti, ljubezen do polnokrvnega, resničnega življenja, ki se v njegovih delih preliva v čisto melodijo erotičnega doživetja in ki je daleč od naturalizma, ki je deloma prikazan v opisu rodoslovja Sofkinih prednikov. Čeprav je Stanković v tem romanu vsevedni pripovedovalec (3. os. edn.), pa to ne krni notranjih psiholoških podob njegovih junakov, kajti dramatičnost svojega objektivnega prikazovanja vranjskega življenja dosega tudi z mojstrsko dovršenimi dialogi.

Zadnji Stankovićev in tudi nedokončani roman Gazda Mladen je izšel leta 1928, torej leto dni po pisateljevi smrti. V njem je Stanković naslikal lik trgovca, katerega ekonomska moč je v nenehnem vzponu, medtem ko je njegova osebna sreča totalno uničena. V Mladenovem asketskem odrekamju je poudarjena pretresljiva tragika žrtvovanja za srečo drugih, kajti vse svoje življenje je poznal le delo ter se trudil, da bi bil takšen, kakršnega si je zamišljala njegova družina, da bi ji vrnil nekdanjo moč in ugled. Sofka kot tudi Mladen postaneta tragični žrtvi patriarhalnosti svojih družin, vendar s to razliko, da se Sofka žrtvuje zanj o ženitvijo, a Mladen odvrne kakršnokoli pomisel nanjo. Tragika, ki je podana tako v prvem kot tudi v drugem romanu je skoraj popolnoma enaka, čeprav se Sofka še poskuša upreti patriarhalnim zahtevam svoje družine, pa Mladen pri tem ne pokaže nobene volje in kot takšen predstavlja najmanj borbena lik v celotnem Stankovićevem opusu. Svojo uteho pa tako Mladen kot tudi Sofka najde le v lastnih bolečinah in trpljenju. Dogajanje v Gospodarju Mladenu poteka ves čas navidezno mirno, toda v tej fiktivni umirjenosti še bolj pride do izraza notranji boj človeka s samim seboj, kajti česar ta lik ne more manifestirati do svojega zunanjega sveta, hoče nadoknaditi s svojo notranjo

bolečino, ki ga razjeda do konca življenja. Zato trpko in mučeniško izzvenijo zadnji akordi tega romana, ki jih glavni junak zapiše v suhoparni register trgovskih računov, prav tja, kjer ima zapisane svoje upnike in dolžnike: »Umreću ranjav i željan.«

Naj ob koncu strnemo misli. Borisav Stanković je kot novelist, romanopisec in dramatik vnesel v srbsko književnost nekatere novosti, ki še dolgo po njegovi smrti niso bile presežene. Z velikim darom objektivnega opazovalca je razkrival notranja življenja svojih junakov, najbolj skrita mesta njihovih duš ter smelo prikazoval njihova najintimnejša čustva in doživetja. V iskanju umetniške resnice se je brezkompromisno spuščal v psiho primitivnega patriarhalnega človeka, katerega so stoletja učili, da so ta doživetja in čutnost nekaj sramotnega. Stanković se pri tem ni nikoli izgubljal v vulgarnostih, kajti čutnosti njegovih junakov so prikazane kot izraz globokih človeških kriz in psiholoških preokupacij in kot takšne delujejo svetlo, čisto in ne nazadnje tudi poetično. Čeprav je bil po svojem poreklu vezan na staro umirajočo čorbadžijsko družbo svojega Vranja, pa ga to ni oviralo, da je ne bi prikazal povsem objektivno in obsodil njenih zastarelih nazorov. Ta njegova obtožba pa je večkrat padla prav na tiste, ki jih je imel rad. Zato je v njegovih delih čutiti vedno nekakšen prizvok otožnosti, melanholično nostalgijo za svojim otroštvom in mladostjo. Poezije, katere večni iskalec je bil, ni mogel najti v svoji prozaični sedanjosti, zato jo je iskal in tudi našel v bližnji preteklosti svojega kraja in ljudi. Na tem koščku Balkana, kjer so se mešale različne vere in kulture, različna gledanja na svet, bi vsekakor obstajala bojazen, da bi pisatelj podal tudi izkrivljeno podobo takšnih razmer. Toda zanj ni bilo verskih predsodkov, ne sovraštva tako do muslimanskega kot tudi pravoslavnega sveta, zanj je obstajal le človek, njegova velika ljubezen in tudi njegova velika tragika. Stanković je globoko veroval v življenje, v trajnost ljubezni, ki tako postane dominantni motiv njegove proze in tudi edino merilo za vse, kar je človeškega.

Temu ustrezno je oblikovan tudi njegov stil in jezik. Vsa njegova dela so prepletena s poetičnimi izrazi in lirizmom. Stanković je bil eden prvih srbskih pisateljev, ki so pričeli s poetizacijo proze. Njegov jezik in stil sta izrazito emocionalna, izrazoslovje pa je elementarno in neposredno. Poetičnost njegovega stila prihaja zlasti do izraza pri opisovanju narave, ki v njegovih glavnih junakih budi notranja vznemirjenja. Z različnimi folklorističnimi elementi in tudi s pesmimi, ki v določenih trenutkih popestrijo njegova dela, pa je Stanković še bolj poudaril orientalsko atmosfero starega Vranja.

S temi kvaliteta in s svojim življenjskim vodilom, »da umetnost, ki v človeku ne vzbudi nekih plemenitejših čustev, ni prava umetnost«, pa se Stanković uvršča med najvidnejše in tudi najoriginalnejše ustvarjalce ne samo srbske, temveč tudi ostalih jugoslovanskih književnosti.

STANKOVIČEVO SLOVSTVENO DELO IN SLOVENCİ*

Na videz se zdi težko pojasniti, zakaj se prvi zapis o Borisavu Stankoviću v slovenskem tisku pojavi že 1902, prvi odmev v slovenski publicistiki pa šele 1918, skoraj dvajset let po izidu njegove prve knjige. Če predpostavljamo, da je za Aškerčevega urednikovanja pri Ljubljanskem zvonu bil srbski pisatelj še nepriзнan in če upoštevamo Aškerčevo nagnjenje do slovanskih književnosti, nam bo razumljivo, da je za časopis priskrbel prispevek o Stankoviću iz Beograda. Tako je prvi glas o Stankoviću objavljen v Ljubljanskem zvonu 1902, in sicer v eseju Andra Gavrilovića Novija pripovetka u Srba.

Gavrilović, ki je istega leta napisal neslavni pamflet na račun Jovana Skerlića in njegovega modernega literarnoestetskega pristopa k Bogoljubu Atanackoviću, je bil urednik časopisa Iskra, v katerem so bila objavljena najzgodnejša Stankovičeva dela. Urednik jih je sprejel, čeprav so jih prej pri treh drugih listih zavrnil. In tako tedaj s posebnim zadoščenjem in zadovoljstvom, toplo in privrženo piše o Stankovičevi kratki prozi, o zbirki Iz starog jevangjelja. Esej je bil v Ljubljanskem zvonu objavljen v srbsčini.

Sicer so posamezni slovenski publicisti tedaj še dokaj pazljivo spremljali slovstveno življenje pri Hrvatih, Srbih in Črnogorcih. Tako je Anton Debeljak pisal o Mićunu Pavičeviću, Isidori Sekulić. Nikolu Ostojiću, Milutinu Uskokoviću in o drugih, Rajko Perušek pa prav tako proti koncu prejšnjega in na začetku tega stoletja o Svetozaru Čoroviću, Hasanu Fehimu Nametku kot prevajalcu Mustafa Rešida, Ivu Čipiku, Jovanu Dučiću, Petru Kočiću. Vendar pa je o Stankoviću, čigar poglobljena dela so izšla do 1911, prvi slovenski glas objavljen šele leta 1918.

Kaže, da je slovenska publicistika pazljiveje spremljala slovstveno življenje na Hrvaškem, v Bosni in Hercegovini, v Vojvodini pa celo Črni gori, a šibko v kraljevini Srbiji. Bibliografski podatki zares potrjujejo to domnevo, tako ob že omenjenih imenih kot tudi ob drugih, npr. ob Josipu Tominšku, Franu Ilešiću, ki so se kasneje posvetili temu delu. Vzrok je sila preprost. Knjige iz Srbije so stežka prihajale v Slovenijo. Okoliščine, ki so temu botorovale, lahko iščemo in spoznavamo na obeh straneh. Pri tem se bo na srbski strani pokazala še manjša živahnost, ker tudi slovenske knjige niso pogosto prihajale v Srbijo. Eden zgodnejših piscev o Stankoviću pri nas piše o tem neposredno in osvetljuje zadevo tudi posredno.

Značilno je in hkrati razumljivo, da sta prva kritična zapisa o Stankoviću pri Slovencih objavljena ob zagrebški izdaji njegove Nečiste krvi. Pisec prvega je Joža Glonar, obavljen je v Ljubljanskem zvonu 1918. Posebej poudarja spremno

* Besedilo je prirejeno po referatu, ki ga je pisec posredoval decembra 1976 v Vranju na simpoziju ob 100-letnici B. Stankovića, v organizaciji Mednarodnega slavističnega centra SR Srbije. V srbsčini izide v celoti skupaj z bibliografijo.

besedo Milana Ogrizovića k hrvaški izdaji romana. Po Ogrizovićevih besedah, ki so pravzaprav prilagoditev Skerličeve oznake, je Stanković »u prvim, sasvim prvim redovima ne samo onih, koji danas pišu, no i onih koji su do danas pisali na srpskom jeziku«. Težišče Glonarjeve ocene je na prvinah podedovanega in na družbenih določnicah zajetega življenja, torej v delovanju »nečiste krvi« in »sevdaha kot nečesa tujega, ko zastruplja posameznike iz tega okolja«. Na ožji literarni ravni pa Stankovićev roman Glonarja zaposluje s svojo fenomenologijo značajev kot posledico »hipersenzibilne psihe in njegovega treznega realističnega brzdanja pisateljskega intelekta«. Prav to Stankoviću omogoča, da izoblikuje ne opisovanje ampak »plastične sinteze, ki so vidne in umljive tudi onemu, ki teh krajev in njegovih ljudi ne pozna«.

Kmalu po Glonarju se na zagrebško izdajo Nečiste krvi s podlistkom v Slovenskem Narodu (1919, št. 254) oglasi še Fran Govekar, tedaj dramaturg Slovenskega narodnega gledališča. Tudi ta poudarja vsebino in povezovalni namen Ogrizovičevega spisa, s katerim hoče hrvaški dramatik opozoriti svoje sonarodnjake na vrednote tedanje srbske književnosti. Najdlje pa se Govekar zadržuje ob vprašanju, zakaj so vezi in obveščenost o srbski književnosti nerazvite, kakor je nezadostno tudi srbsko poznavanje slovenske književnosti. Pravi, da je končno porušen kitajski zid med oba naroda, ki so ga postavili nemško-madžarski oblastniki. Največjo oviro sedanjemu boljšemu spoznavanju in izmenjevanju Govekar vidi v pisavi in v jeziku. Pritožuje se, da tudi Srbi v tej smeri niso ničesar prispevali, da niso sodelavali ne v Ljubljanskem zvonu ali Slovanu, ne v Dom in svetu in tudi ne v Slovenskem Narodu. »Cirilica nam je delala velike ovire in jih dela še danes. A teh ovir Srbi niso odstranjevali.«

O Nečisti krvi slovenski naturalist sodi, da Stankovića ne gre vzporejati z Zolajem ampak z Dostojevskim. »Stanković in Dostojevski sta podala veličanje slike padca človekovega, oba sta velika v slikanju ljudskih propadov.« Ko pravi, da je po naključju dobil v roke Koštano in jo kot Nečisto kri bral s slovarjem, označi delo kot dramo »najnižjih globin srbskega kmetskega življenja. Silna seksualna strastnost, ki ne pozna mej niti v najožjem sorodstvu, in grozna alkoholičnost vsega miljeja sta predstavljeni s kipečim temperamentom in z naturalistično plastiko.« Želi si, da po ugodni Skerličevi kritiki »Koštana čim preje doživi tudi slovensko predstavo«. Žal se to vse do danes ni zgodilo v nobenem slovenskem poklicnem gledališču. Le prek Konjovičeve opere so slovenski obiskovalci opere v Ljubljani leta 1931 mogli v petnajstih predstavah posredno spoznavati Stankovićevo dramo.¹

Na zagrebško izdajo Stankovičevega romana leta 1917 se je končno pojavil še tretji slovenski odmev, čeprav objavljen šele leta 1923 v Domu in svetu,² napisal ga je Anton Breznik. Ta slovenski slovničar se je že leta 1908 v Mentorju, dijaškem mesečniku, zavzemal za spoznavanje srbohrvaščine in cirilice. Očitno je tudi članek ob Stankovičevem romanu nastal iz jezikoslovne vneme, saj Breznika zanima predvsem narava Stankovičevega jezikovnega stila. Medtem ko sprejema piščev poseganje v resnični ljudski besednjak in stavčno stavo pa celo rabo turcizmov in nemčizmov, zavrača sintaktične lastnosti, ki o njih sodi,

¹ Repertoar slovenskih gledališč 1867—1967. SGM, Ljubljana, 1967, iztočnica 2189.

² Pisec javljene članka o Borisavu Stankoviću, v Naših razgledih 4. VI. 1976, obravnava ta prispevek kot naš prvi odmev na srbskega pisatelja.

da so izrazita posledica vpliva francoščine. Menda je naš jezikoslovec bolje poznal jezikovni slog hrvaških pisateljev, podoben ali celo vzporeden slovenskemu, a tuje so mu bile razvojne silnice srbskega modernega književnega jezika, ki so ravno v Stankovićevi prozi dobivale izrazito obliko, kasnejši srbski pripovedni slog pa se je — kot je znano — razvijal prav v tej smeri.

Glomarjev, Govekarjev in Breznikov pristop k Stankovičevemu delu torej predstavlja slovensko publicistiko o srbskem pisatelju do zedinjenja. Poslej je slovenska publicistika o delih iz drugih književnosti v Jugoslaviji močno zaživela in je po pravici mogoče trditi, da je v poznih dvajsetih letih in v prvi polovici tridesetih po obsegu kot po ugledu pišočin, pa tudi po kvaliteti dosegala stopnjo, kakršne ni imela nikoli kasneje, niti po osvoboditvi.

Stankovića je slovenska publicistika v dvajsetih in tridesetih letih spremljala tudi v dnevnem in tedenskem tisku, npr. ob različnih spremnih okoliščinah in ob polemikah v zvezi z njegovim delom Pod okupacijo ali ob Koštani in ob vlogi ostarele Ciganke Koštane, ko je branila svoje pravice, namišljene in resnične. Prav tako je pisala ob pisateljevi smrti, šestdesetletnici rojstva, ob Konjovićevi operi Koštani, o prevodu romana v nemščino in poljščino.

Danes je iz vsega publicističnega gradiva zanimivo predvsem tisto, kar je bilo napisano o Stankovićevi besedni umetnosti, pojavljalo pa se je ob izdajanju njegovih zbranih del v Beogradu. Pazljivi slovenski spremljevalec drugih književnosti in teh pri nas, Božidar Borko, je objavil v Ljubljanskem zvonu (1927, 1928, 1929) tri prispevke, tj. obsežnejši esej o pisatelju in dva krajša zapisa kritične vsebine, predvsem na račun neprečiščene uredniške prakse; pri tem opozarja na uredniška načela in prakso Ivana Prijatelja pri izdajah zbranih del slovenskih pisateljev pri Tiskovni zadrugi.

Kot poznavalec sodobnega dogajanja v obči književnosti, kjer prevladujejo »čedalje bolj izkonstruirane, umstvene in ritmu prirodnega življenja odtujene književnosti«, Borko sodi, da bi utegnil biti »Balkan eno izmed onih evropskih zakotij, kjer ima instinkt še prosta pota in kjer človek ni mehanizem s točno premišljeno in intelektualno funkcijo, marveč bitje iz mesa in krvi«. Jasno je poudarjen Borkov slovstveni nazor, ki nasproti pragmatizmu v književnosti in vpreganju literature v socialno ideološko funkcioniranje poudarja občo naravo in estetsko avtonomnost literarne umetnosti. Tak nazor je zastopal ob Krležu in je s tega vidika pisatelja tudi branil pred enostranskimi pragmatičnimi hotenji tedanjega časa.

Drugo, kar je v Borkovem razmišljanju o Stankoviću zanimivo in tedaj aktualno, je njegova misel, da v »evropski književnosti še vedno ni balkanizma, kakor je na primer skandinavizem, ni umetniško izoblikovanega, kondenziranega, očiščenega balkanskega tipa«, čeravno razpolaga balkanski element z izrazito kulturnotvorno močjo, ki bi mogla »prisiliti zahodne narode, da asimilirajo vase tudi balkansko duševnost kot komponento evropske kulture«.

Takšna možnost se po Borkovi sodbi ponuja ravno s Stankovičevim delom, četudi je na videz tako zelo regionalno pobarvano. Spričo pisateljeve ustvarjalne moči prav tu »opažamo genialne poteze do občečloveške izraznosti povzdignjenega balkanskega tipa«.

Kot številni literarni publicisti po Skreliću tudi Borko zastavlja vprašanje rasti v književnem delu in sodi, da je pri Stankoviću zajeta prav s specifično krajevno obarvanostjo njegove umetnosti. To je njegova genialna introspekcija, ki z njo prisluškuje glasbi krvi, rasti in upadanju strastnosti. S tako zmožnostjo je hotel dognati in fizično občutiti krvno dediščino prednikov, ne pa kakor Zola v »Le docteur Pascal« ukvarjati z literarnim eksperimentiranjem psihološkega hereditarizma, sklepa slovenski esejist Borko. Ni naključje, pravi, da se kar v dveh naslovih pojavlja fenomen krvi: v Vreli krvi in v Nečisti krvi. A posebno v Koštani ali Tašani je dedno le sinonim kipeče radosti in strastnosti balkanskega tipa. Nasproti drugim, tudi Skerliću, Borko sodi, da je enostranska usmerjenost Stankovičeva v vzhodnjaški zanosni »dert« in boleštni »sevdah«, ki aterira v ljubezni-viharju, ljubezni-boli in ljubezni-usodi, jasen znak močne osebnosti, od začetka do konca zveste svojemu notranjemu klicu, notranji nuji.

Socialno antropološke korenine rasnega pri Stankoviću išče in najde Borko v okolju, kakor odseva v pisateljevem izviru, kjer je »zakopan v staro očetovsko tradicijo, dojemljiv za pustolovščine in sladostrastje, telesno zdrav, čeprav že malce raznežen, le formalno religiozen, trmoglav in lokav, nagnjen k primitivnemu estetizmu«. Vendar pa Stankovića očitno zanima problem rase v njenem neizogibnem razkroju, poudarja Borko in meni, da dekadence ne pogojujejo toliko »hereditarni in bolezenski vplivi, kolikor mešanje in križanje z drugimi rasami«. Stanković tega procesa ne zajema in ne spremlja z vidika kake znanstvene teze, »marveč izključno kot umetnik, ki ga omamlja mogočni ritem življenjskih sil, poezija spajanja različnih življenj, relacija rodbinskih nravi, rasne odbranosti in ekonomskih interesov nasproti krvi«. Ne zanima ga torej kvalitativno vrednotenje teh fenomenov. V tem postopku je zakoreninjena tudi literarna, pripovedna narava Nečiste krvi, kjer se okoli središčnega lika nizajo posamezne, domala avtonomne situacije brez čvrstjše kompozicije velikega evropskega stila.

Končno izoblikuje Borko sodbo, da Nečista kri z rasnim zajemanjem posameznikov, posebno še Sofke, ne ustvarja ženske čistega dinarskega tipa, ženske srbske narodne pesmi, predvsem seveda Majke Jugovičev. Sofka je celo njeno nasprotje. »To je poezija v srbstvu razkropljenih rasnih drobcev, rimskih kolonistov, bizantinskih trgovcev, turških janičarjev, albanskih gorcev in Ciganov... To je svet zase, Balkan, velik kotel, ki iz njega neprestano puhte sopare Vzhoda in Zahoda.«

Med vojnoma je o Nečisti krvi pisal tudi Ivo Brnčić (LZ 1934), in sicer ob ponovni izdaji romana pri Srbski književni zadrugi l. 1933. Zapisek je kratek in v njem pravi, da je beseda o »psihološko nenavadno poglobljenem in folkloristično privlačnem romanu o razpadanju neke specifične balkanske socialne sredine«. Zares je škoda, da se tako značilni, razgledani in samostojni razpravljavec o naravi in vlogi književnosti v sodobnem času, kakršen se kaže Brnčić ob Cankarju, Krležu in drugih, ni utegnil temeljiteje ukvarjati s Stankovićem. Ob slovenskem prevodu Nečiste krvi je od Slovencev tedaj pisala le Angela Vodetova v Ženskem svetu (1934), priobčen pa je bil tudi odlomek.

Po osvoboditvi je slovenska publicistika spremljala Stankovića bolj priložnostno kot dotlej. Priobčenih je nekaj jubilejnih zapiskov, npr. ob 70-letnici rojstva (J.

Jurančič, St. Kosovel), ob novi izdaji prevoda Nečista kri, ob prevodu v francoščino, in ob slovenskem prevodu zbirke krajše proze pod naslovom Ovenela roža. Širše je v naravo Stankovičevega dela želel pronikniti J. Pogačnik v svojem seminarsko zasnovanem delu, v obsežnejšem Fragmentu o Stankoviću (Umetnostna opredelitev romana Nečista kri. Nova obzorja 1957).

Tudi prevodno delo se po osvoboditvi ni razširilo kaj bistveno, če upoštevamo, da so med vojnama Stankovičeva dela precej objavljali. Prevod Nečiste krvi Frana Albrehta leta 1933 je prva samostojna Stankovičeva knjiga v slovenščini,³ medtem ko bi sploh prvi slovenski prevod Stankovičevega dela bila Zadušnica. Prevedel jo je Alojz Gradnik in v goriški Zabavni biblioteki 1920 jo je objavil njen utemeljitelj France Bevk. V istem snopiču je bil priobčen tudi Gradnikov prevod Stanoje. Zadušnica je bila do 1940 objavljena še trikrat, 1925 v Jutru, 1927 v Slovenskem Narodu in 1940 ponovno v Jutru. Prva prevoda sta torej izšla pri Slovencih zunaj meja kraljevine Jugoslavije. Tako se je zgodilo tudi s tretjim prevodom, s prozo Naš Božič, ki je bil prvič objavljen v Koroškem Slovincu 1925, tiskanem na Dunaju. Novi prevod Toneta Potokarja je izšel v Slovincu 1929.

Tedanji zamejski Slovenci so očitno zavestno prevajali Stankovića in menda na ta način nekako odgovarjali s kvalitetno literaturo tistega naroda, ki je zaradi monarhistične tradicije pri okoliščinah ob zedinjenju, ob sprejemanju mirovnih pogodb in ob plebiscitu pogosto bil v tisku in besedi argument nasprotnikov političnega procesa. Tako je tudi France Bevk leta 1929 v Trstu v Biblioteki za pouk in zabavo objavil prevod Stankovičeve proze V noči, medtem ko naslednje leto v Koledarju Goriške matice prinaša svoj prevod proze Tajne bolesi. Zanimivo kaže na tedanjo medsebojno pozornost med zamejskimi Slovenci in Hrvati okoliščina, da je istrski hrvaški publicist Ante Rojnić v zagrebškem Obzoru leta 1930 pisal o tej publikaciji.

Malokdo bi si danes mogel predstavljati, da so te okoliščine pripomogle k popularizaciji Stankovičevih del med Slovenci. Tako tudi ni nenavadno, da je najobsežnejši novinarski prispevek po osvoboditvi o Stankoviću prinesel Primorski dnevnik v Trstu, in sicer leta 1951 s člankom Mojster srbskega psihološkega romana Stana Kosovela, Srečkovega brata.

Ob navedenih je med vojnama bil objavljen tudi odlomek iz Nečiste krvi v Ženskem svetu leta 1927, torej ob Stankovičevi smrti, po osvoboditvi pa najprej Jurančičev prevod proze Jurjevo (Obzornik 1951) in zbirka krajše proze Ovenela roža v prevodu Pavla Flereta.⁴ Nova izdaja Nečiste krvi v Albrehtovem prevodu je izšla že 1950, tretja pa ob stoletnici pisateljevega rojstva 1976. Povsem gotovo je, da je med slovenskimi bralci kvalitetne literature iz srbske književnosti prav Nečista kri posebej cenjena.

³ O Albrehtovem prevodu pravi Stanko Janež naslednje: »O prevodu je treba reči, da je kongenialna poustvaritev izvirnika: ko ga bereš, ti zbuja vtis, da je roman v vseh sestavinah enkratna zlita celota: bodisi v graditvi stavkov, v skladanju besede k besedi, v opisih, v pogovorih, v pripovedovalčevem govoru, v celotnem pripovedovanju, ta pa ima pečat pesniškega-lirskega govora, pečat osebno doživete stvaritve.« St. Janež: Borislav Stanković 1867–1927. Naši razgledi, 4. 6. 1976. — Nekoliko drugačno sodbo, predvsem glede posamičnosti oblikuje Tone Potokar (Nova obzorja 1951). Prim. tudi Potokarjev članek Slovenski prevod Stankovičeve Nečiste krvi. Slovenski beograjski (zagrebški) tednik. 2/1934, 3, 2–3.

⁴ Prim. o tem: T. Potokar, Ovenela roža in druge povesti; Nova obzorja 1952. — Ivan Skušek, B. Stanković: Ovenela roža; Naši razgledi 1952, 21.

Umetniška beseda Borisava Stankovića je bila v slovenskem kulturnem okolju dovolj zgodaj predstavljena, vendar pa v desetletju in pol, ko so izhajala njegova najpomembnejša dela, o njem slovenski publicisti niso pisali. Primeren odmev je doživel roman Nečista kri, vendar šele pa zaslugi zagrebške izdaje leta 1917. Ta okoliščina osvetljuje razmere, v kakršnih so slovenski bralci dobivali in sprejemali srbske knjige. Kolikor so prihajale mednje, so bile težko razumljive zaradi pisave, v Stankovičevem primeru pa še posebej tudi zaradi jezika. Zato ni naključje, da se eden zgodnejših odmevov usmerja k obravnavi jezika, drugi pa k osvetlitvi razmer, ki zavirajo medsebojne stike in spoznavanje tudi po zedinjenju. Deset let pozneje, ob izhajanju Stankovičevih zbranih del, se slovenska publicistika odziva nanj obsežneje.

Božidar Borko pa se že konec dvajsetih let kot privrženec estetsko avtonomnega in obče humanističnega nazora o književnosti in o njeni vlogi posveča Stankovičevemu delu z rasne, zgodovinsko socialne in estetske strani, poudarjajoč njegovo vidno mesto v sodobni srbski književnosti. V njem vidi možnosti včlenitve balkanskega tipa človeka, njegovega bistva in njegove slovstvene podobe v evropsko kulturo.

V tridesetih letih je pri nas v središču pozornosti socialna književnost in vprašanje vloge književnosti glede na napredne socialne ideje ter na možnosti vpliva pri družbenih preobrazbah. V tem času so nekatera književna dela iz poprejšnjega obdobja prav v tej zvezi pogosto v ospredju, posebej kot izhodišča ali oporišča pri opredeljevanju razmerja med književnostjo in družbo. Kakor Cankarjevo se tudi Stankovičevo delo znajde sredi teh razprav. V jugoslovanski književni publicistiki politične levice proti koncu tridesetih let, predvsem v prispevkih Branka Rudolfa, Radovana Zogovića in Borisa Ziherla (če naštevamo po časovnem zaporedju), ki jih izzove dogmatični pristop Žarka Plamenca, tj. Arpada Lebla, dosega njuno vrednotenje specifični kvalitativni vrh.

Mimo daljšega Kosovelovega eseja o Stankoviću slovenska publicistika po osvoboditvi ni dala pisateljevemu pomenu ustreznega članka. V splošnem je vidno zaostajala za prispevki med vojnama. Neposredno govori o Stankoviću pravzaprav le knjiga izbranih esejev Jovana Skerlića, ki jo je pripravil Tone Potokar (1959), četudi je beseda o Koštani in Nečisti krvi občutno skrajšana.

Prevodno posredovanje Stankovića je pri Slovencih celovitejše, ker je zgodaj in po primernem izboru bila predstavljena predvsem krajša proza. Posebej zanimive so okoliščine, ki so spodbujale prevajanje in objavljane njegovih del v dvajsetih letih, ko so jih posredovali največ Slovenci v takratnem zamejstvu. Ker pri tem ni soodločala narodno idejna ali celo narodno politična aktualizacija Stankovičevih del, je očitno, da so odločala estetska merila. Po estetskih merilih je zajet tudi celotni prevodni delež Stankovića v slovenščini. Treba pa bi ga bilo po istih kriterijih še razširiti, posebno s krajšo prozo.

SOCIALNE STRUKTURE IN GOVORNE NAVADE

Sodobna sociolingvistika posveča precej pozornosti problemom, ki nastajajo ob neizogibnem stiku narečja s standardnim jezikom oziroma visokim (splošnim) pogovornim jezikom. Temu področju smo tudi pri nas že namenili nekaj razmišljanj. Vrsta vprašanj pa je kljub vsemu še odprtih, čeprav raziskave kažejo na družbeno važne in v praksi izpričane probleme.

Dejstvo je, da predvsem narečna področja, katerih jezikovni sistem je od knjižnega zelo oddaljen, doživljajo knjižni jezik kot tuj sistem, zlasti ko ga morajo dejavno uporabiti. Vzroki za to so v posebnih socialnih strukturah kraja, ki odločilno vplivajo na jezikovno znanje; odnos dialekt — knjižni jezik pa še spremlja poseben emocionalni odnos.

Cerkvenjak v Slovenskih goricah naseljujejo kmetje in polkmetje, to se pravi delavci z najnižjimi kvalifikacijami. Dnevna migracija v industrijske centre še ni mogla iztrgati ljudi iz njihovih organskih enot, tako tudi ni spremenila posebnih govornih navad. Prezaposlenost dvoživk — polkmetov — in pomanjkanje delovne sile na kmetijah ne dopuščata posebnega jezikovnega izpopolnjevanja. Televizija, ki bi s svojo razširjenostjo v kraju lahko postala važen dejavnik jezikovne izobrazbe, s tujimi filmi ob večerih v tem pogledu ne pripomore ničesar, saj hitro menjajočim se podnapisom lahko sledijo le zelo izurjeni bralci. Tako tudi jezik v cerkvi, ki uporablja le delno spremenljive liturgične obrazce, torej besede v istih ali zelo podobnih zvezah, ne more kaj prida koristiti jezikovnemu obzorju. *Edina možnost ostaja šola, ki pa iz raznovrstnih razlogov tem problemom ni določila niti pomena in tako še ne kaže prizadevanj v to smer.* (Podčrtala uredn.). Poseben problem je še alkoholizem, ki vsem jezikovnim prizadevanjem, tudi jezikovnim, ni naklonjen.

Dialekt ostaja tako glavno sredstvo sporazumevanja, čeprav znanje standardnega jezika zaradi vse večje povezanosti s širšimi družbenimi skupinami — in ne nazadnje ob širokem uveljavljanju socialističnega samoupravljanja v vseh oblikah družbenega življenja — postaja nujna naše stvarnosti.

Razmerja med narečjem in knjižnim jezikom oziroma visokim pogovornim jezikom so razvidna iz konkretnih govornih navad, ki so se izoblikovale v okviru posebnih družbenih struktur

Pri branju knjižnega besedila se narečje kaže pri realizaciji fonemov in naglasu. Za starejše generacije je značilno elkanje, ki so se ga priučili tudi v šoli. Blizu tej obliki (sicer brez elkanja) je pridiga v cerkvi. Zanimiv pa je preskok k narečju ob koncu oznanil, ko snubi duhovnik na primer za delovne akcije pri urejanju cerkvenih prostorov. Ti izpadi iz standardnega koda so sicer redki in le na določenih ravlinah, vrednost pa dobijo s svojo domačnostjo.

V precej drugačnem položaju je bralec obvestil krajevne skupnosti in kmetijske zadruge, ko obvešča brez pisane predloge. Te vsebine podaja v dialektu, ker se jasno zaveda nesposobnosti, da bi to počel v knjižnem sistemu. Tudi predloge privatnih oglasov, ki se sicer trudijo, da bi bile nenarečne, pa jih intuitivno spozna tudi za neknjižne, pretvori v narečne.

Zelo poučno je v tej luči sporazumevanje v družbeno-političnih organizacijah ter društvih. Referenti in najvišji predstavniki teh teles, ki sicer niso doma iz Cerkvenjaka, ostajajo pri splošnem pogovornem jeziku. Kako tuja pa je ta oblika poslušalcem, kažejo primeri, ko še tako žgoča družbena problematika težko izzove debato oziroma predloge. Še jasneje se kaže problem odnosa dveh jezikovnih sistemov, ko nastopa govornik, ki dialekt obvlada. Ni redko, da začne govor v visokem pogovornem jeziku, ker se zaveda posebnega govornega položaja (že zaradi jezika prej omenjenih govornikov), kmalu pa začuti poseben napor, ki ga ta položaj zahteva, in celo nezmožnost določene pomenske strukture realizirati v sistemu knjižnega jezika, nemajhen pa je občutek odtujenosti ro-

jakom in celo samemu sebi. Izhod je jasen: govornik preide v narečje. Vendar tudi ta položaj ni enostaven, saj govorec in poslušalec čutita, da narečje nenadoma služi nenavadni funkciji.

Spet drugačni so sestanki in družbeni večeri mladinske organizacije. Tu se je narečje obdržalo v vseh položajih sporazumevanja, izrazi iz političnih besedil pa se citirajo. Poskusi odpravljanja te nenapisane konvencije so skoraj naleteli na nasprotovanje oziroma kritiko akcij glavnine. Tako se seveda prepad med narečjem in standardom nehoče še poglablja.

Problemi stika jezikovnih kodov se najbolj jasno izražajo v šoli, in prav tu kažejo tudi svojo negativno plat. Čeprav smo v naši publicistiki že opozorili na jezikovni primanjkljaj otrok določenih socialnih plasti in na posledice, ki jih le-ta prinaša s seboj za njih družbeno uveljavljanje, se celo kljub nekaterim namigom, kaj nam je storiti, v praksi stvari ne premaknejo nikamor.

Za kraj je znano, da skoraj polovica učencev, ki se po osnovni šoli odloči za srednjo, v prvem letniku ne uspe, čeprav so na domači šoli dosegali najboljše uspehe. Res je, da so to dnevni vozači, da doma nimajo idealnih pogojev za študij in da jim je menjava šole prinesla velike spremembe, toda zavzetost za delo (vsaj nekaterih) bi morala roditi lepše sadove. Zanimivo je še to, da večina tistih, ki so prebredli dva letnika, svoje uspehe vidno izboljšuje.

Prestop na srednjo šolo povzroči torej očitno krizo. In nedvoumno je, da ima pri tem levji delež situacija, ko se učenec neizogibno sreča z zapletenim sistemom standardnega jezika, ki ga mora nenadoma celo aktivno obvladati. Poučno je tedaj vsaj v grobem pokazati na značilnosti jezikovnega znanja osnovnošolcev na višji stopnji, saj se nam kmalu izkristalizira vsa resnost problema.

Tovrstna vprašanja bi strnil takole:

- učenci berejo zelo malo, večina se zadovolji s stripi, celo v srbohrvaščini;
- do knjižnega jezika kažejo učenci odklonilen odnos, saj na vprašanja učitelja v tem kodu neradi ali sploh ne odgovarjajo; situacija se kmalu obrne, če se učitelj spusti na narečno pogovorno raven;
- vzrok umikanja standarda je najprej v neobvladanju leksike. Skoraj večina učencev npr. ne razume tehle zelo frekventnih glagolov: *bojevati se, prestati, prevleči, priliti, zabrisati* ipd.;
- še težje so besedne zveze, npr. *imeti (gojiti) mržnjo, ucvreti jo, zabrisati (za kom)* itd.;
- težko ločujejo pomensko relevantne predpone (*priliti : preliti*);
- nekateri uporabljajo le najosnovnejše vzorce prostega stavka, besedni red je skrajno subjektiven, poljuben;
- vezniška razmerja (zlasti podrednosti!) so nejasna, zgrajena pa so na principih narečja, saj zaradi glasovne podobnosti veznikov le-te nahajamo na popolnoma napačnih mestih;
- jezikovni izrazi niso slogovno diferencirani.

Težave, ki jih povzroča učencem tak jezikovni aparat v šoli, ne morejo biti majhne, še manj enostavne. Vsak prebran ali izgovorjen stavek (!), ki le nekoliko odstopa od najbolj splošnega ali pogostega vzorca, lahko ostane nerazumljen ali pa daje učencu le medle in napačne predstave. Ko pa mora tako pridobljeno znanje reproducirati in se spet znajde pred pregrado (dokaz tuje jezikovne norme), mora odpovedati. Tako jezik izgubi svoje poslanstvo — razumevnost.

Narečje kot organsko obliko jezika moramo spoštovati, do njega lahko gojimo tudi svoja najgloblja čustva, ne smemo pa podcenjevati družbenega pomena, ki ga ima knjižni jezik, in zapirati oči pred problemi, ki jih odpira zanemarjanje tega vidika v našem vsakdanu.

Bernard Rajh
Cerkvenjak v Slovenskih goricah

KAJ NEKI KAŽE STORITI?

Če slovenščina v javni rabi ni dobra, ali ni morda taka zato:

- ker govorci in pisci ne kultivirajo svojega jezikovnega občutka,
- ker se ne zavedajo razplatenosti jezika,
- ker se jim v okviru funkcijskih zvrsti ne zdi potrebno skrbeti za ustreznost sporočila,
- ker ne ločijo stilne označenosti od neoznačenosti,
- ker se jim vedno zdi boljše, bolj izrazljivo tisto, kar prihaja v slovenščino iz drugih jezikovnih sistemov,
- ker je lažje pisati in govoriti v jezikovnih meglenicah kot pa tako, da razumeta »baza in struktura« hkrati,
- *ker se v šoli učitelj ubada predvsem z jezikovnim poukom; manj, dosti manj ali celo nič pa z jezikovnim osveščanjem* (podčrtala B. P.),
- ker govorimo o jeziku in ga poučujemo v vseh razredih in na vseh stopnjah šol enako in po isti metodi (nemetodi!),
- ker se v predmetniku osipa število ur za ta predmet; tako dobiva predznak manj pomembne stroke,
- ker učenec, ko šolo konča, ne pozna družbene vloge materinščine?

Ilustrativen pogovor iz avtobusa:

»Kaj imate danes na urniku?«

»Prvo uro zgodovino, drugo matematiko, tretjo TISTO ZAJEBANO SLOVENŠČINO, četrto zemljepis.«

Ta blesteči prilastek pa v zvezi s predmetom sploh ni osamljen primer! Slovenščina v javni rabi. Če ni dobra, kaj neki kaže storiti, da bo?

Berta Golob
RTV Ljubljana

PRAVOPIŠNA VPRAŠANJA

Kot večletni naročnik vašega časopisa, sem se posebej razveselil nove rubrike Slovenščina v javni rabi, ki ste jo uvedli v prvi številki XXII. letnika. Povabili ste nas tudi, naj vam posredujemo opozorila o značilnih jezikovnih pojavih ali zastavljamo zgolj vprašanja. Zelel bi, da torej »prisluhnete« tudi mojim problemom:

1. V sredstvih javnega obveščanja je pri družbenopolitičnih organizacijah raba velike začetnice dokaj neenotna. Primer za ZVEZO KOMUNISTOV: Kadar je uporabljen »skrajšan« naslov, časnikarji največkrat pišejo z malo začetnico (V zvezi komunistov je vse več neposrednih proizvajalcev.). Ali je tako prav?
2. V domači rabi sklanjamo priimke, kot so Belec, Mulec, Svetec ipd. — (4. sklon:) Beleca, Muleca, Sveteca. Kako se ravnati v knjižni rabi?
3. Iz nekaterih krajevnih imen je težko tvoriti pridevnike. Nekaj primerov: Lipa, Žizki, Vučja vas, Mota, Bolehnečici, Stara cesta, Krapje itd. Ali se lahko oziramo na krajevno (domačo) rabo?

Upam, da bom v najkrajšem času v JiS zasledil odgovor vsaj na prvo vprašanje. Že v naprej hvala!

Jože Graj
Murska Sobota

Odgovor:

1. Raba začetnic v sredstvih javnega obveščanja. Zdi se, da se pisci ravna po pripočitlu veljavnega Slovenskega pravopisa iz leta 1962, ne da bi natančno prebrali njegova določila. Pravopis na str. 38 in 39 ločuje med stvarnim lastnim imenom in vrstnim poimenovanjem, malo začetnico *priporoča* (podčrtala B. P.), ker je mnenja, da so taka

imena vrstna imena. — Novi načrt pravil slovenskega pravopisa, ki je trenutno v akademski recenziji, prepušča piscu, da se odloči (seveda odvisno od lastnega bese-dila), ali uporablja izraz kot lastno ali vrstno ime. Če je v vaši povedi *V zvezi komu-nistov* je vse več proizvajalcev poudarek na vrstnosti — nasproti drugim vrstam orga-nizacij — je pravilna mala začetnica, če pa je mišljeno lastno ime organizacije, potem je primerno pisati z veliko začetnico, torej v *Zvezi komunistov*. Tako ima po novem načrtu velika začetnica pojasnjeno sporočilno vrednost in od pisca je odvisno, prvič, koliko se tega zaveda, in drugič, kaj nam z rabo prvega ali drugega znamenja sporoča.

2. Knjižno se sklanja *Belca, Mulca, Svetca*. Črka *e* v drugem zlogu besed Belec, Mulec, Svetec ima v knjižnem sistemu vrednost polglasnika, ki je neobstojen in v sklonih izpada. Norma je skupna za vse slovensko področje, ne glede na domačo (narečno) rabo.

3. Načelno težimo k pravilom knjižne izpeljave, saj ni mogoče zahtevati, da bi vsak Slovenec ali tujec poznal domače pridevnike iz vseh krajevnih imen na našem ozemlju. Za najbolj znane je bila praksa, da so pravopisi prinašali ali dovoljevali tudi domačo rabo, tako bo verjetno tudi v slovarskem delu novega pravopisa. Tako na primer: *lipovski, žižkovski* itd. O tem vprašanju bomo morali seveda še veliko pisati.

Veseli bomo, če nas boste še kaj vprašali.

Breda Pogorelec
Filozofska fakulteta v Ljubljani

Vprašali ste

Od kod priimek Pezdirc?

Vprašanje je uredništvu JiS poslal France Sirk iz Ekonomskega šolskega centra v Celju, dodaja tudi, da je po njegovi ved-nosti priimek doma predvsem v Beli kra-jini.

Razumljivo je, da ljudje ob priimkih te vrste najprej pomislijo na tisti izvor, ki ga narekuje prva asociacija; kaj bi to v našem primeru bilo, najbrž ni treba po-jasnejevati. Vendar stvari niso zmeraj tako preproste.

Poglejmo si najprej, kje in koliko je priimkov, ki sestavljajo nekakšno širšo dru-žino Pezdirccev. V Začasnem slovarju slo-venskih priimkov (ured. F. Bezla, SAZU, 1974), ki zajema priimke iz popisa leta 1931, najdemo tele različice: *Pezdirc* je res omejen na Belo krajino in njeno obrobje, prav tako najdemo v bivšem metliškem okraju varianto *Pezderc*; priimek *Pezdir* je zapisan v kranjskem in ljubljanskem okra-ju, s formantom *-nik* izpeljana priimka *Pezdarnik* in *Pezdernik* pa srečamo v ra-dovljiškem območju. Po pogostnosti, ki jo lahko razberemo iz popisa 1971 (gradivo je pripravil P. Jakopin), je »najmočnejši« priimek *Pezdirc* (400), za polovico »šibkejši« je *Pezdir*, samo nekaj deset Slovencev pa

se piše *Pezdarnik* (variante *Pezdernik* ni več); zanimivo je, da je pri zadnjem štetju prišel na dan tudi priimek *Pezderšek* (tudi v zapisu *Pezdiršek*). Dodati moramo še po-murski priimek *Pozderek*.

Že Ivan Koštiál, slovenski jezikoslovec češkega rodu, je izvajal ta priimek iz ob-čnega imena *pezdir* (*pezder*) v pomenu »le-senasta zunanja vlakna lanu ali konoplje« (gl. Dom in svet 1906, str. 705). V Pleter-šnikovem slovarju je iz Murka in Mikloši-ča prevzet *pazder* (z oznako »novoknji-žno«) in iz Cigaleta *pozder*. Besedo pozna-jo vsi slovanski jeziki, vendar samo z vo-kaloma *o/a* v prvem zlogu, npr. rus. *pa-zder*, *pazderá*, ukr. *pazdir*, ksl. *pazder*, bolg. *pazder*, češ. *pazdeř*, polj. *paździór*, gluz. *pazdżeř*, sh. *pozder*, *pazdir*. Pomeni se gibljejo od slame sploh, lesenastih (od-padnih) zunanjih vlaken, do konopljinih stebel in slabe lanene preje. Izraz navadno razlagajo iz *pos/pas* + *der*; prvi del je identičen z lat. *post* (*po*, *za*) in drugi z osnovo glagola *dreti*, *derem* (Vasmer REW 2,301). Začetni *paz-/poz-* najdemo še v be-sedah *pozno* (iz *pozdnó*) in *paznoht*. Dru-gi del (*-der*) pomeni sicer v slovenskih zlo-ženkah nosilca dejanja glagola *dreti*, npr. konjeder, žaboder, zoboder, zidoder = za-dolom, ljudoder, strehoder, kmetoder, mra-

voder, živoder, kozoder (prim. štajerska priimka *Kozoder* in *Kozoderec*). Pleteršnik (I 450) navaja tudi izraz *kozder* v pomenu *pazder*, *pezder* (po Miklošiču in Čigaletu), kar je pač križanje z drugo besedo za rastlinske lupine (semenske ovojnice) ipd., npr. *kozulja*, *kozulje*, *kozol*, *kozor* (Plet. I 452).

V drugih slovanskih jezikih ima *pazder* več izpeljank z zanimivimi pomeni; naj omenimo vsaj nekatere: v češčini je *pazderna* (dial. *pazdrna*) poslopje, prostor, kjer so obdelovali lan ali konopljo, pomeni pa tudi zanemarjeno hišo sploh; *pazdernik* je lahko tisti, ki v »*pazderni*« obdeluje lan, ali je sploh stanovalec zanemarjene koče (Slovník spisovného jazyka českého II, 542); Dalj (III, 8) navaja star ruski izraz *pazdernik* v pomenu »holodnyj severnyj veter, *pazdirajuščij*, *ogoljajuščij derev'ja* (podčrtal F. J.) in v pomenu mesec oktober, ki »trga listje z dreves«; najbolj znan je poljski apelativ *paździerznik* »oktober«, ki je dobil to ime po nekdanjem najbolj značilnem kmečkem opravilu, pospravljanju konoplje in lanu, v tem mesecu (prim. slov. *vinotok*).

Toda vrnimo se k priimkom! Iz istega vira jih srečamo npr. v bolgarščini in madeдонščini: *Pazderov*, *Pazderski*, *Pazderkov*; v poljščini: *Paździerz* (leta 1436), *Paździoro*, *Paździorek*, *Paździoroko* (Słownik staropolskich nazw osobowych IV, 1975, 208—9), *Paździorzak* (J. Bubak, Nazwiska ludności dawnego starostwa nowotarskiego II, 23), sh. *Pozderac*.

Seveda vsakogar zanima, v kakšnih okoliščinah in zakaj je prišlo do prenosa nekega občnega imena v lastno ime, v našem primeru v vzdevek in priimek. Teh poti in možnosti je veliko, vendar je v

zgodovini nastajanja priimkov ta preskok v večini primerov premalo zanesljivo dokumentiran; čeprav ne moremo v vsakem konkretnem priimku več rekonstruirati položaja in motiva za pridobitev imena, so vendar glavna izhodišča splošno znana in priznana. Ljudje so dobivali priimke po rojstnih imenih, po poklicih, ki so jih opravljali ali bili z njimi v stiku, po bivališčih ali krajih, od koder so se priselili, po hišnih znamenjih, po fizičnih in psihičnih lastnostih in posebnostih, po najrazličnejših prenosih iz živiga in mrtvega predmetnega sveta. Občna imena so v statusu lastnih imen ostala deloma nespremenjena, večinoma pa so bila imena tvorjena s široko pahljačo pomensko in emocionalno obarvanih pripon.

Glede na nekdanjo razširjenost in vsem Slovencem dobro znano pridelovanje in predelovanje lanu in konoplje, ni nič čudnega, da so v stiku človeka s tem območjem nastali tudi vzdevki in priimki; in *pezdir* kot slabšalen izraz je bil za to še posebej primeren. Pri tem pa je tudi jasno, da je moralo že v apelativnem statusu besede priti do stika z glagolom *pezdeti*; v jezikovni zavesti se je *pez-der* deetimologiziral in se priključil korenu *pezd-*, končni *-er* je prešel v *-ir* in dobil veljavo pripone, kot npr. v besedah *drobir*, *hudir*, *kosir*, *kurbir*, *mehir*, *lepir*, *osir*, *vodir*, *rezir* idr. (Bajec, Besedotvorje I, 23—24). Z glagolom *pezdeti* so neposredno ali posredno povezani slovenski priimki *Pezdič*, *Pezdiček*, *Pezdevšek*; kaj verjetno je, da se skriva ta onomatopoetični koren tudi v priimku *Pediček*, ki ga v cit. zbirki F. Bezlaja še ni. Enakega izvora je tudi drugi sinonimični izraz, ki je prav tako ustvaril priimek, vendar je to že novo vprašanje.

Franc Jakopin

Filozofska fakulteta v Ljubljani

Ocene in poročila

Izbrani spisi Avgusta Pavla

Z naslovom: *Pável Agoston Válogatott tanulmányai és cikkei* (Izbrane razprave in članki Avgusta Pavla, Szombathely 1976, str. 295) je izdal Izvršni odbor sveta Železne županije izbor iz dela našega rojaka. Ob devetdesetletnici njegovega rojstva in

tridesetletnici smrti sta knjigo uredila (ne da bi bilo označeno, za kateri del odgovarja posameznik) pisateljeva hči Judit in Béla Rózsa. Zelo prikupna je oprema z živo Pavlovo naravnost simbolno podobo na ovitku in s sliko njegovega doprsnega kipa, ki ga je izdelal mladi Franc Kühar, Pavlov bližnji rojak, umrl v taborišču.

V prvem razdelku objavljata urednika jezikoslovne in slovstvenozgodovinske razprave, ki jih je mladi slavist pisal že od svojega triindvajsetega leta, ko mu je (1909) Madžarska akademija znanosti tudi izdala Glasoslovje cankovskega slovenskega narečja, iz katerega žal v tem izboru ni ničesar, pa bi sodil vanj vsaj uvod iz tega dela, ki je zdaj objavljen v slabši obliki iz njegovega rokopisa prekmurske slovnice iz 1942. Ob tej bi pa moralo biti — v sicer preskopih opombah — vsekakor povedano, zakaj je zavoljo Pavlovega slovenskega stališča in pomadžarjevalnih namenov niso izdali, čeprav je bila naročena. Najobsežnejša je razprava Sorodstvo pripovedke o Orfeju v južnoslovanskem ljudskem pesništvu (1909), v kateri omenja Gundulićevo navedbo o Orfeju v Osmanu, v glavnem pa natančno razčlenjuje in primerja s podobnimi motivi drugod naše ljudske pesmi Godec pred peklom — prvo različico Stoji mi pole široko ... je prevedel pesniško, drugo: Po morji se vozijo barke tri ... pa v prozi — pravtako odlomke iz Valjavčevega zapisa. — Pavel je tudi že menil, da je ta motiv prišel v ljudsko pesništvo »iz znanstvenega in umetnega slovstva«. Poznal je vso tedanjo literaturo o vprašanju (dopisoval si je z Jiřijem Polivkol!), navaja tudi podobnosti iz ruskih pravljic in srednjeveško zahodnoevropsko izročilo.

Madžarski povedki o Bankójevi hčeri je A. Pavel našel vir v srbskohrvaški ljudski pesmi Sestra Marka Kraljevića dvori cara. Pavel primerja vse različice in tudi druge pesmi z madžarsko povedko.

Pavlovo življenjsko zanimanje je bil Kralj Matjaž pri Slovencih. S tega področja pri naša izbor njegovo predavanje 1927: Hunyadi v južnoslovanskem ljudskem pesništvu ter nastopno predavanje na segedski univerzi 1941: Kralj Matjaž in Slovenci. Medtem ko prva razprava dokumentirano seznanja z gradivom, je druga esejistično pisan pregled o motivih, ki ne upošteva pravega ozadja Matjaževega izročila pri nas.

Velika škoda je, da so objavili le uvod v Pavlovo rokopisno prekmursko slovnico. Objavili so tudi uvod iz prav tako neizdane njegove ruske slovnice, napisane med vojsko in takoj po njej.

V drugem delu knjige so zbrane nekatere »etnološke razprave in zapisi« (73—193), med njimi Odprta ognjišča pri porabskih Slovencih, objavljena tudi v slovenščini v

Etnologu IV, kar pa v opombi ni pravilno navedeno. S slovenskega ozemlja je zajeta le še razprava o lovu na brinovke, v kateri je opravilo opisano tudi v porabskem narečju, v fonetičnem zapisu. Ostalih šest spisov — delno neobjavljenih, skoro vsi so tudi ilustrirani — pa obravnava stvarno kulturo na mejnem ozemlju Orségu.

V tretjem delu so pod naslovom »Zvesti sin dveh narodov« (oznaka pesnika Gyule Illyésa) Pavlovi krajši zapisi s področja slovensko-madžarskih kulturnih stikov, med njimi tudi o obisku v Cankarjevi rojstni hiši (objavljeno le v slovenščini 1939), v katerem se je prvi javno zavzel za njeno ureditev. Daljši pa je pregled zvez med Madžari in Slovenci, objavljen prvič v nemščini 1943, v madžarščini pa 1947. — V drugi skupini tega dela so zbrani nekateri Pavlovi krajši spisi, ki obravnavajo njegovo bibliotekarsko, muzejsko, pedagoško in publicistično delo.

V dodatku najdemo ob.iri, časovno razporejeni pregled življenja in dela, opombe o objavah ter nahajališčih rokopisov, končno pa obsežen slovenski in nemški povzetek. Žal je tako v ponatisnjenih Pavlovih spisih kot v opombah in na zemljevidu prekmurskih krajev v slovenskem besedilu dosti nepotrebnih napak.

Tako knjigo, ki prikazuje Avgusta Pavla znanstvenika in kulturnega organizatorja — namerno ni upoštevan ne kot slovenski in madžarski pesnik ter prevajavec — bi morali tudi Madžari že davno dobiti, saj jim more le tak izbor dati vsaj približno podobo delavca na področju, ki jim je na splošno tuje. Kako pa pri nas poznamo to delo našega rojaka v tujini in ali bi ga morali kot sestavni del naše kulture mogoče le poznati — to pa naj povedo poklicni (in mogoče tudi zadoženi?) mimo tistih redkih, ki že desetletja ponavljamo resnico o pozabljenem rojaku, ki nas še danes častno zastopa pri sosedah.

Vilko Novak
Filozofska fakulteta v Ljubljani

Statistična monografija o rimi Jana Kochanowskega

Władysław Lubaś, *Rym Jana Kochanowskiego, Próba lingwystycznej charakterystyki i oceny. Prace naukowe Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach*, nr. 108. Katowice 1975, 176 str.

Na Poljskem so se z vprašanji poetičnega jezika, verza in njegove rime ukvarjali znani jezikoslovci (npr. J. Łoś in K. Nitsch) že v prvih desetletjih 20. stol., vendar lahko govorimo o pravem raziskovalnem razmahu na tem področju šele v zadnjih dveh desetletjih, ko so ideje ruskih formalistov in praške lingvistične šole v sicer modificirani obliki začele globlje prodirati v zavest mlajših jezikovnih in literarnih teoretikov. V poljščino so bila prevedena nekatera temeljna teoretična dela iz območja poetike, večinoma v izboru M. R. Mayenowe, katere znanstvena in organizacijska prizadevanja za uveljavitev te vede so tudi sicer pomembna. Med verzologi je že več desetletij znano ime Marie Dłuske, v zadnjem času pa se je posebno uveljavila Lucylla Pszczołowska.

Avtor pričujoče monografije W. Lubaś, ki je bil doslej znan predvsem kot proučevalec južnoslovanske in poljske onomastike, se zavestno giblje samo v okvirih jezikoslovnih statističnih analiz rime v pesniških delih Jana Kochanowskega, ki ga štejejo za najpomembnejšega oblikovalca poljskega knjižnega jezika v drugi polovici 16. stoletja in za enega največjih poljskih pesnikov sploh. Razen opisa in klasifikacije slovnicih in neslovnicih rim Kochanowskega želi avtor razkriti tudi odnos med prvina mi jezikovne strukture v besedilu zunaj rime in tistimi, ki jih obseže rima. Statistično so obdelovali verz in rimo že davno, pri Rusih npr. Andrej Belyj in B. V. Tomaševskij,¹ toda te analize niso bile dovolj vsestranske in izčrpne, medtem ko Lubaśev opis zajema vse slovnicih, leksikalne in fonetične komponente, ki jih je mogoče razbrati v rimenem gradivu pesnika poljske renesanse.

Analizirani rimani opus J. K. obsega okrog 16 tisoč verzov; to pomeni, da je moral Lubaś klasificirati in razložiti 8 tisoč rimanih parov. Točne rime ali popolno sozvočje od zadnjega naglasenega samoglasnika v verzu naprej je razdelil v slovnicih in neslovnicih; enako deli tudi netočne rime, vendar je njihovo število pri Kochanowskem komaj omembe vredno. O slovnicih rimah govori avtor samo takrat, kadar se v glasovnem sozvočju stikajo iste slovnicihne kategorije, npr. dva samostalnika moškega spola v rodilniku ednine; popolno glasovno ujemanje različnih slovnicihnih kategorij šteje za neslovnicihne rime. Statistična primerjava slovnicih in neslovnicih rim je pokazala, da slovnicihne za nekaj odstotkov presegajo neslovnicihne: največ

slovnicih rim srečamo v pesnitvi *Zgoda* (68 %), in najmanj v pesnitvi *Dryas* (40 %), vsa druga dela so razvrščena vmes.

Pri obravnavi kategorije besednih vrst avtor ugotavlja, da sta v slovnicih rimi največkrat uporabljena glagolska para (57 %), pridevnik s pridevniškim zaimkom doseže 23 %, samostalniški pari pa komaj 17 %; vse druge besedne vrste skupaj premorejo vsega 3 % slovnicih rim. Zanimiva je razporednica obremenitve posameznih sklonov; samostalni in pridevnik se precej razhajata, tako da si skupnih 96 % med vsemi sklonljivimi besedami v rimi razdelita po sklonih takole:²

samostalni (41 %): N—7, G—14, D—4, A—7, V—1, L—3, I—5;
pridevnik (55 %): N—30, G—6, D—5, A—9, V—1, L—2, I—3.

Glagoli so v rimah J. K. največkrat zastopani v osebnih oblikah (88 %), in od tega odpade kar 4/5 primerov na 3. osebo; med neosebimi oblikami glagola je najmočnejše zastopan nedoločnik. Avtor nekoliko obotavljivo zavrača mnenja, da glagolske rime pesnikom niso preveč v čast; kljub temu ugotavlja, da glagoli omejujejo sintaktični manevrski prostor in da se z glagolom na koncu verza navadno konča tudi poved; na drugi strani pa dajejo glagoli zaradi pisane morfemske strukturiranosti in številnih oblik rimi precej možnosti. Med oblikami je po osebah v rimah J. K. v sedanjem času tole razmerje: 1. os.—8; 2. os.—8; 3. os.—41; v preteklem času v rimah ni najti 1. in 2. osebe. Našeta razmerja so povprečna, v posameznih pesnitvah so ti odnosi precej menjajo glede na vsebino (tabele 11—13).

V tabelah 14—31 avtor prikazuje odnos med rabo posameznih besednih vrst, sklonov, časov, oseb itd. v rimi in v besedilu zunaj rime; pri tem nastane vprašanje, ali je besedilo zunaj rime res »naravno« in nam lahko ponazarja »normalno« jezikovno strukturo, ali pa so tudi tu že znamenja jezikovne »deformacije«, ki jo do določene mere povzroča rima. Podatke o teh razmer-

¹ Prim. Ian K. Lilly and Barry P. Scherr, *Russian Verse Theory since 1960: a Commentary and Bibliography*. International Journal of Slavic Linguistics and Poetics XXII (1976), str. 75—116. Bibliografijo o rimi gl. na str. 100; gl. tudi uporabo statistike v primerjalni slovanski metriki (Tone Pretnar, *Primerjalna slovanska metrika. Ritmični slovar*. SR XXIII, 2 (1975), str. 223—256).

² Zanimiva je primerjava frekvence sklonskih oblik v ruščini (gl. V. Kiparsky, *Russische historische Grammatik* 2. Heidelberg 1967, str. 16).

jih pri J. K. avtor primerja z nekaterimi drugimi pesniki istega ali bližnjega obdobja (Szymowic, Klonowic, Piotr Kochanowski, Rożdzieński); posebno opazen je odmik teh pesnikov v tem, da vsi uporabljajo v rimi več samostalnikov in zato manj glagolskih oblik. Znotraj glagolskih oblik pri vseh prevladuje 3. oseba, in pri neosebnih oblikah nedoločnik.

Na koncu poglavja o slovnični rimi J. K. predstavi Lubaš odnos pesnika do številnih oblikovnih variant v sklanjativni samostalnika in pridevnika v poljščini 16. stoletja. Že bežen pogled na tabelo št. 32 nam pove, da se je J. K. v rimi izogibal redko rabljenih arhaičnih končnic, pa tudi oblikovnih neologizmov in dialektizmov. Vse to kaže, da se je J. K. dobro zavedal enotnosti knjižnega jezika in je strogo gojil in uporabljal žive in splošno utrjene oblike.

V poglavju o neslovnični rimi J. K. avtor z nekaj primeri najprej pojasni, kateri tipi končnih glasovnih sekvenc spadajo v to skupino rim; da rima ni slovnična, zadoštuje že neujemanje vsaj v eni kategoriji: rima ...w nocy — ...ku pomocy je neslovnična, ker gre za razhajanje v sklonu (L:D). V tabeli 36 avtor prikazuje v odstotkih in v absolutnih številkah rabo posameznih besednih vrst v slovnični in neslovnični rimi J. K. Ker so odstopanja zelo bistvena, je vredno omeniti ta razmerja vsaj za glavne tri besedne vrste: samostalniki v slovnični rimi je zastopan s 17 %, v neslovnični z 49 % (+ 32); pridevniki v slovnični rimi s 23 %, v neslovnični z 32 % (+ 9); glagoli v slovnični r. s 57 %, v neslovnični komaj z 11 % (— 46). V neslovnični rimi se je precej spremenil tudi odnos v obremenjenosti sklonov (tabela 37); pri glagolih v neslovnični rimi se je zvišala udeležba osebnih oblik na 99 % (od 88 % v slovnični r.), in med njimi se je 3. oseba še bolj okrepila (na račun 2. osebe); izrazito se je povečal delež sedanjika na škodo preteklega časa (za 23 %). Neslovničnih rim z eno kategorialno opozicijo je 27 %, z dvema opozicijama 41 %, s tremi 24 % in s štirimi 6 %.

V obravnavi morfološke strukture rime J. K. razlikuje avtor tele prvine: besedni koren, motivirana pripona, glagolska končnica, sklonska končnica, predpona. Avtor ugotavlja, da so glagolske oblike v rimi nosilci »najrevnejših« morfoloških kontrastov, so pa na frekvenčni lestvici najvišje (40 %), korenski element je na drugem mestu (36 %), končnice zavzemajo tretje mesto (18 %), motivirana pripona pa je ude-

ležena v rimi samo s 4 %. Toda v neslovničnih rimah je pogostnost posameznih kategorialnih prvin čisto drugačna: sklonske končnice 51 %, koren — 38 %, motivirana pripona — 7 %, glagolska oblika — 4 %.

Za ocenjevanje rime J. K. so posebno važne ugotovitve v poglavju o leksikalni strukturi rime. Znano je, da je izraz na koncu verza (v rimi) »privilegiran« glede na možnost semantične dominacije; dogaja pa se, da pesnik v iskanju izvirne zvočne podobe »pozabi« na pomensko plat in se zadovolji z izrazom, ki s te strani ni najbolj adekvaten. Avtorjeve analize potrjujejo staro pravilo, da so stilistično dragoceni tisti »sestavi«, ki vsebujejo več vrednot; da so semantično ustrezni, da imajo nizko leksikalno, formalno in glasovno frekvenco. Med 16.000 rimanimi izrazi najdemo pri Kochanowskem okrog 4.000 različnih, kar pomeni, da se povprečno vsak izraz ponovi štirikrat. Brez primerjave ni mogoče reči, ali je to ponavljanje veliko ali majhno; dejstvo, da se približno 2.000 izrazov sploh ne ponavlja (50 %), kaže, da stopnja ponavljanja ni velika. V besedilu, ki je nasičeno z izrazi visoke pogostnosti, obstaja nevarnost, da pride do semantične monotonije; pesnik se tej monotoniji izogiblje na dva načina: v sozvočju stika redko in pogostno besedo, ali skrbi za to, da so pogostni izrazi v besedilu čim bolj oddaljeni drug od drugega. Med izrazi z najvišjo frekvenco so zaimki *swój* (324), *mój* (165), *twój* (158), *się*, *siębię* (132), *ty* (125), *on* (115). Zaradi njihove precej »prazne« semantike jih ima avtor za leksikalno »vato«, ki zapolnjuje verz samo glasovno. Precej blizu pomensko »praznim« zaimkom so tudi izrazi *być* (179), *mieć* (175), *pan* (155); skupno dosežejo v rimi J. K. ti izrazi število 1500; to pomeni, da prideta dva taka izraza na tri pomensko »polne« enkratno rabljene besede. Avtor prenaša to ugotovitev tudi na glasovno ravnilno, kjer ima skoraj polovica sozvočnega glasovnega tkiva v različni stopnji »razredčeno« semantiko, najbolj pač v zaimkovih rimah.

Avtor razvrsti rimane izraze z nizko pogostnostjo v semantična polja in pri tem ugotavlja, da gre predvsem za konkretna (izrazi za živali, rastline, predmete, poklice itd.) ali za emocionalno obarvane (pozitivno ali negativno) izraze, kot so: *cudny*, *blagać*, *brzydki*, *mordować* ipd. Na sploh je ena od značilnih potez semantike v rimi J. K. stilna označenost izrazov v sozvočju, ki nastaja in se v pozitivni ali v negativni smeri stopnjuje z rabo antoni-

mičnih besed; npr. *wesoło* — *smutno* (*wesele*, *weselić*, *wesoły*; *smucić*, *smutek*, *smutnie*, *smutny*); *daleko* — *blisko*; *chęć* — *niechęć*; *mały* — *wielki*; *mały* — *glupi*; *gród* — *wieś*; *bogaty* — *ubogi*, ipd. Ta antitetičnost med dobrim in slabim se najlepše pokaže v visoki frekvenci para *dobro* — *zło*. Stopnja »banalnosti« v rimah J. K. ni v vseh delih enaka. »Najslabše« rime ima *Psalterz* (*tobie* — *sobie*, *poganie* — *Panie*), ki je obenem najdaljša pesnitev (3038 rim!), njegovo pravo nasprotje glede kvalitete rim pa so *Treny* (295 rim), kjer pride ena banalna (zaimkova) rima komaj na vsako 24. rimo.

V zadnjem poglavju obravnava W. Lubaś glasovno strukturo rime. Ta je odvisna predvsem od fonološkega sistema danega jezika, ki ima določeno število fonemov in omejene distribucijske možnosti. Glasovna struktura rime odloča o njeni estetski vrednosti; za vrednotenje sprejema avtor tele kriterije: diferenciranost glasovnih prvin, ponavljanje istih sozvočij, stopnja kontrastivnosti fonemov v sozvočju. Rime je avtor razdelil glede na glasovni sestav v tri glavne tipe: ATA, ATTA, ATAT (A = katerikoli samoglasnik; T = katerikoli soglasnik), ki zajemajo 98,5 % vseh rim J. K. (tipi ATTTA, ATTAT, ATTTA, ATATT, ATTATT, ATTTAT, ATTTTAT so s poldrugim odstotkom skorajda zanemarljivi); v številnih tabelah razdeli avtor vsakega od treh glavnih tipov še na podtippe glede na konkretna dva samoglasnika in vmesni soglasnik (ATA), vmesni soglasniški sklop (ATTA), vmesni in končni soglasnik (ATAT). Tako je tip ATA po prvem samoglasniku razvrščen v osem podtipov (a-, e-, ē-, o-, ó-, ā-, iy-,³ u-), ki se razdelijo še glede na enega od 36 soglasniških fonemov in glede na drugi samoglasnik (-a, -e, -ē, -o, -ā, -i, -y, -u) — vse to je razvidno v tabeli 52 in dalje. Razumljivo je, da v analiziranih rimah J. K. niso izpolnjene vse kombinacije; po praznih okencih se »odlikujejo« zlasti tabele s podtipi ēTA, āTA, óTA in uTA (razen rime na -uje), medtem ko se najpogosteje realizirajo v slovničnih rimah tipa ATA teje glasovne zveze: *aја* (197), *āla* (145), *uje* (134), *ali* (125), *ony* (103), *iyła* (95), *iyli* (95), *emu* (90), *iywy* (83); na prvi pogled je jasno, da gre za glagolske in pridevniške oblike, ki imajo v slovnični rimi J. K. absolutno večino.

Najobčutljivejše področje, ki se ga je avtor lotil v tem poglavju, je gotovo ugotavljanje in vrednostno opredeljevanje kontrastivnosti znotraj samoglasniškega in so-

glasniškega sestava, pa tudi med samoglasniki in soglasniki. Po avtorju so lahko samoglasniki kontrastni v petih stopnjah: 1) nimata različnih lastnosti — a : a...; 2) ena razlikovalna lastnost — e : ē...; 3) dve razl. last. — e : o (prednji : zadnji, ustn. : neustn.)...; 4) tri razl. last. — u : e (zadnji : prednji, visok : srednji, ustn. : neustn.)...; 5) štiri razl. last. — u : ē (zadnji : prednji, visok : srednji, ustn. : neustn., nenosni : nosni)... Soglasnike deli po kontrastni »vrednosti« v tri skupine: priporniki (so v odnosu do samoglasnikov najmanj kontrastni); zveneči zaporniki (kontrastnost glede na samoglasnike jim zmanjšuje zvenečnost); v najmočnejši opoziciji proti samoglasnikom so nezveneči soglasniki. Avtorjevo pojasnjevanje na str. 113 ni dovolj čisto, saj ni razvidno, ali ločuje tudi zveneče in nezveneče pripornike.

Osnovni tip ATA doseže v slovnični rimi J. K. 73 % in v neslovnični 83 %; tip ATTA je v obeh vrstah rim dokaj izenačen (10 oz. 11 %), medtem ko ima tip ATAT v slovničnih rimah delež 17 %, v neslovničnih pa samo 7 %. Stopnjo kontrastivnosti med samoglasnikoma in soglasniki v vseh treh tipih rim (slovničnih in neslovničnih) opazarja avtor v tabeli 110; najbolj izstopa dejstvo, da so najpogostnejše opozicije med samoglasnikoma s tremi razlikovalnimi lastnostmi in da med soglasniki prevladujejo priporniki. Faktor ponavljanja istih glasovnih sekvenc v rimi znaša povprečno 6,8 (v tipu ATA 11 (10), v tipu ATTA in ATAT 3-4; to pomeni, da se v celotni rimi Kochanowskega vrstijo okrog 1200 glasovnih kombinacij. Da bi ocenil vrednost tega faktorja, primerja avtor stopnjo ponavljanja istih glasovnih sekvenc pri drugih pesnikih, vendar sam priznava, da je za trdnjše sklepanje o tem še vse premalo celostnih analiz. Na koncu ne smemo mimo zanimivega avtorjevega izsledka, da je frekvenčno razmerje med samoglasniki in soglasniki, ki znaša v »normalnem« poljskem besedilu 40 : 60, v rimi Kochanowskega obrneno (60 : 40); v tem vidi »deformacijo« jezikovne strukture, ki jo sproža z določeno namero izbrano sozvočje.

W. Lubaś je svoje delo bralcu še posebej približal s številnimi tabelami in preglednicami (111); čeprav je poskušal ponekod »suhim« statističnim analizam (in številkam) vdihniti tudi življenje, podatki in

* Črki i in y predstavljata en fonem za mehčanimi oz. trdimi soglasniki.

razmerja med njimi še ne morejo v celoti zaživeti; njihova vrednost bo prišla do veljave ob primerjavi z analognimi izsledki pri drugih pesnikih. Nobenega dvoma ni, da bo avtorjeva jezikoslovno-statistična analiza rime Jana Kochanowskega dobrodošla tudi za verzološke raziskave v okviru literarne vede.

Franc Jakopin
Filozofska fakulteta v Ljubljani

Češko-slovenski kulturni stiki

Češi a Jihoslované v minulosti. Od nejstarších dob do roku 1918. Václav Žáček (vodja avtorskega kolektiva), Lubomír Havlík, Růžena Havránková, Karel Herman, Jaromír Mikulka, Miroslav Šesták, Zdeněk Šimeček, Milan Šmerda, Vladislav Štastný, Miroslav Tejchman. Academia. Praga 1975. 751 str. + 104 slik. priloge.

Knjiga je delo kolektiva zgodovinarjev pri Češki akademiji znanosti in je sestavni del sistematičnega preučevanja stikov med Čehi in drugimi slovanskimi narodi (obdelani so že češko-ruski, češko-poljski in češko-bolgarski stiki). Gre nedvomno za prvo delo, ki strnjeno obravnava tako politične kot gospodarske in kulturne stike med Čehi in posameznimi jugoslovanskimi narodi od srednjega veka do nastanka samostojnih držav 1918. leta. Študija je dragocena predvsem za zgodovinarje, zaradi obsežnega, sistematičnega urejenega pregleda literature, vsebuje pa veliko zanimivega tudi z literarnozgodovinskega oz. širšega kulturnega vidika. Avtorji namreč obravnavajo (včasih podrobneje, včasih le z omembami) vse vrste kulturnih stikov: osebne stike med kulturnimi delavci, medsebojne informacije o kulturnih vprašanjih, obveščanje javnosti o kulturnem dogajanju pri drugem narodu, vplive na jezikovni in literarni razvoj, medsebojno seznanjanje z literaturo obeh narodov (prevodi, uprizarjanje gledaliških del), delovanje čeških kulturnih delavcev med Slovenci, vlogo mladih slovenskih izobražencev, študentov praške univerze, odsev slovenskega okolja v češkem leposlovju.

Preglednost je nekoliko manjša, ker češko-slovenski stiki niso obdelani strnjeno skozi vsa obdobja, ampak po posameznih obdobjih vzporedno s stiki s Hrvati in Srbi. Takšna obravnava pa spet omogoča primerjavo in ugotavljanje različne intenzivnosti teh odnosov, na kar avtorji še posebej opozarjajo. Kulturni stiki so zdaj po-

stavljani v ospredje, zdaj so v ozadju, pač glede na vlogo, ki so jo imeli v preteklosti. Avtorji ugotavljajo, da so v prvem obdobju razvoja modernih narodov v ospredju, predstavljajo temelj za politične stike, ti pa postanejo pomembnejši po letu 1848.

Razpon obravnavanih kulturnih stikov sega od Brižinskih spomenikov do slovenskih masarikovcev in Cankarja. Upoštevanje je treba, da so delo napisali zgodovinarji, ne slavisti, zato so v njem morda nekatere pomanjkljivosti, ki utegnejo češkemu bralcu včasih napačno osvetliti kako dejstvo iz naše literarne preteklosti; vendar je med njimi malo takih, ki bi bile neposredno povezane z obravnavanim predmetom.

Iz omembe Brižinskih spomenikov skoraj ni razvidno, da so to že slovenski zapiski, saj govori avtor ob II. spomeniku, prepisu pridige, zložene prvotno na Moravskem, da so vanj »prodrli vplivi slovenskega jezikovnega okolja«. Avtor ni uporabljal slovenske literature, pač pa povojno slovaško in češko, predvsem Isačenka.

Med slovenskimi protestanti in pripadniki cerkve čeških bratov je prihajalo do stikov v Nemčiji. Bohoričevo slovnico (avtor imenuje Bohoriča »ustvarjalca knjižne slovenščine«) je že v letu izida poznal češki zgodovinar Lupáč z Hlaváčova in jo omenjal.

Zanimiv je podatek, da je češki jezuit Bohuslav Balbin (17. stol.), prvi, ki je v tragičnem pobellogorskem obdobju branil jezikovne pravice Čehov in obsojal potujčevanje, v enem svojih del z zadovoljstvom ugotavljal, da je na poti v Gradec slišal kmete govoriti »carniolice«.

Tesni češko-slovenski stiki so se razvili — kot je znano — v obdobju preroda — ta termin pri Čehih obsega tudi romantiko. Avtor omenja sorodnost med avstroslavizmom pri Linhartu in Dobrovskem, a ugotavlja, da mu je Linhart dal večjo politično ostrino. Izčrpno so prikazani stiki med Čelakovskim in Prešernom ter Čopom v zvezi s Kranjsko čbelico in črkarsko pravdo. Tu pa so nekatere netočnosti: Čop naj bi bil tudi pesnik; Prešernovi izjavi v pismu Čelakovskemu, češ da je Krst napisal, da bi si pridobil izgubljeno naklonjenost duhovščine, daje avtor vso težo. V zvezi s Prešernom bi bilo treba opozoriti na njegov odpor do Kollárjeve ideje o štirih slovanskih knjižnih jezikih, kot je izražena v epigramu Bahači četrto bolj množnih Slave rodov. Iz avtorjevih izjavanj pa je nasprot-

no mogoče soditi, da se Prešeren ni strinjal samo z ilirizmom. Najbrž novo za nas bo spoznanje, da so Čehi zvedeli za naše spore okoli novih črk, še preden se je v javnosti pri nas razvnel črkarski boj in preden je ob Kranjski čbelici o tem spregovoril Čelakovský. O tem je pisal v potopisnem poročilu v Časopisu češkega muzeja Karel Vinařický 1829. Ta je za stvar zvedel v Gradcu od prof. Kvasa in je o tem pisal tudi svojemu dopisovalcu Dajnku.

Od srede 19. stoletja so posebno plodni — poudarja avtor — vplivi češkega društvenega življenja na slovensko. Od osebnosti, ki so povezovala oba naroda, je najpodrobneje prikazan Jan Lego, prvi organizator sistematičnega češko-slovenskega kulturnega sodelovanja takrat, ko je služboval na Slovenskem, in pozneje, ko je bil v Pragi nekak slovenski »kulturni konzul«. Po njegovi pobudi smo dobili Slovenci prvi prevod Babičke Božene Němcove (1862, prevajalec Cegnar). Čehi so začeli prevajati v 80-ih letih (Penížek — prevod Prešerna in Jurčiča, Hudec — prevod Jurčiča). Avtor navaja tudi češke dramatičarje, ki so prišli na slovenski oder. Od osebnih stikov omenja znanstvo opernega pevca Frana Gerbiča s pesnikom, pisateljem in žurnalistom Nerudom, ne omenja pa odmevov pisateljve poti v slovenske kraje v potopisih Obrazy z ciziny (1879).

Devetdeseta leta 19. stol. in prva leta 20. stol. so označena kot čas zelo živih in vsestranskih stikov. Od pomembnih Slovencev, praških študentov, so prikazani Ivan Žmavc, Anton Dermota, Dragotin Lončar, Ivan Lah. Med njimi je navedena tudi Zofka Kvedrova, čeprav ta v Pragi ni študirala. Na Slovenskem je delovalo veliko češke inteligence, posebno gledališčnikov.

Razširila se je prevajalska dejavnost pri obeh narodih. Pri Čehih sta se uveljavila Aškerc in Cankar, pri Slovencih se je pokazalo zanimanje zlasti za Josefa Macharja, kritičnega in protiklerikalnega pesnika.

Češka javnost je bila v zadnjih desetletjih obravnavanega časa bolj sistematično seznanjena s kulturnim, zlasti likovnim snovanjem na Slovenskem, in sicer po zaslugi revije Slovanský přehled (od 1898), katere urednik A. Černý je imel tudi stalne slovenske informatorje — Vidica, Govekarja, Ilešiča.

Avtor omenja odsev slovenskih krajev in ljudi v leposlovnem delu Gabriele Preissove ter v potopisni prozi Anne Řehákové. Kazalo bi pa omeniti še pisateljico Marijo Gebauerovo, katere roman Rod Jurija Klemenčiča (1918) se dogaja na Jezerskem. Tam je v desetletju pred prvo svetovno vojno bila prava počitniška kolonija Čehov, nastala po zaslugi prof. Chodounskega, ki je Čehom odkril zahodni del Kamniških planin.

V letih pred prvo vojno se kulturni stiki prepletajo s političnim prizadevanjem, ki postane v zadnjih letih vodilno. Zanimiva je tu omemba, da je na novoslovanskem kongresu v Pragi 1908. leta založnik Andrej Gabršček predlagal, naj bi ustanovili slovansko knjigotrštvo, ki bi bilo naperjeno proti nemški premoči na tem področju.

Vrednost in uporabnost tega obsežnega dela je razen v smotno razvrščenem gradivu, podprtem z navedbo literature, tudi v objektivnem, docela netendenčnem načinu obravnave.

Božena Orožen
Gimnazija v Celju

Iz dela Stanističnega društva Slovenije

Strokovno izpopolnjevanje učiteljev slovenskega jezika*

Že zdavnaj so minili časi, ko si je lahko kdo domišljal, da si je z diplomo visoke šole pridobil znanje, ki mu bo za vse življenje zadostovalo za opravljanje nekega dela. Nagel razvoj znanosti in tehnologije in hitre družbene spremembe zahtevajo, da je treba pridobljeno znanje neprestano dopolnjevati z novimi spoznanji. Vse to

pa še v večji meri velja za učitelja, ki naj bi bil organizator in usmerjevalec izobraževalnega procesa. Tudi vsak reformni projekt, ki želi poseči v vsebino katerekoli vrste šol, računa s tem, da je nosilec inovacijskega procesa učitelj, zato velja prva pozornost prav spremembi učiteljeve za-

* Referat na občnem zboru SDS v Portorožu 16. oktobra 1976

vesti in dopolnitvi tistih znanj, ki jih bo potreboval za izvedbo novega programa.

Strokovno izpopolnjevanje učiteljev torej že zdavnaj ni več samo stvar njihove zavesti in čuta odgovornosti do učencev, temveč ena temeljnih delovnih dolžnosti. Tudi zakon o osnovni šoli in zakon o srednjem šolstvu nalaga učiteljem obveznost, da se strokovno izpopolnjujejo. Na podlagi zakonskih predpisov se je razvil sistem izpopolnjevanja prosvetnih delavcev, ki vsako leto zajame v različne oblike izpopolnjevanja precejšen del učiteljev vseh vrst šol. Izkušnje, ki si jih je nabrala pedagoška služba kot temeljni nosilec dosedanjih oblik strokovnega izpopolnjevanja učiteljev kažejo, da so oblike izpopolnjevanja, ki so bile organizirane v preteklih letih (zlasti seminarji, aktivni predavanja, hospitacije itd.) veliko prispevale k posodabljanju vzgojnoizobraževalnega procesa in bogatile ožje strokovno in pedagoško-didaktično znanje učiteljev ter poglobljale njihovo družbeno razgledanost. Hkrati pa nam analize kažejo, da si učitelji želijo zlasti aktivnih oblik dopolnilnega izobraževanja — takih, ki jih bodo usmerjale v samostojno delo, samoizobraževanje in jim obenem dale čimveč napotkov za neposredno pedagoško prakso.

Doslej je bil nosilec in organizator strokovnega izpopolnjevanja zavod SRS za šolstvo, ki je skupaj z visokimi šolami in strokovnimi društvi kljub velikim težavam uspel zagotoviti, da je večina učiteljev vendarle deležna vsaj nekaterih oblik strokovnega izpopolnjevanja in se vključuje v inovacijske projekte, ki jih uvajamo v šole.

Zakon o visokem šolstvu postavlja kot eno temeljnih nalog visokega šolstva tudi skrb za strokovno izpopolnjevanje diplomantov. V skladu s spoznanji, da je stalno izpopolnjevanje nujen sestavni del vsakega visokošolskega študija, naj bi diplomant tudi po diplomi ostal v stiku s svojo matično šolo in se v njej občasno izpopolnjeval in dopolnjeval pridobljeno znanje.

Določila zakona o strokovnem izpopolnjevanju so bolj ali manj zavzeto povzela v svojih statutih tudi visokošolske organizacije, ki izobražujejo učitelje in so razen študija na tretji stopnji in pridobivanja doktoratov znanosti opredelile tudi skrb za različne krajše oblike dopolnilnega izobraževanja diplomantov. Tako določila imajo v svojih statutih tudi filozofska fakulteta ter PA v Ljubljani in Mariboru. Skrb

za strokovno izpopolnjevanje diplomantov nalaga kadrovskim šolam tudi Družbeni dogovor o reformi pedagoškega šolstva, ki so ga podpisale v letošnjem letu.

Poglejmo si torej, kako je v tem okviru s strokovnim izpopolnjevanjem učiteljev slovenskega jezika in kakšne možnosti se nam odpirajo za naprej.

Kadar govorimo o strokovnem izpopolnjevanju učitelja slovenščine, imamo seveda pred očmi več sestavin, ki tvorijo njegov strokovni profil:

- znanje iz ožje stroke s specialno metodiko predmeta,
- temeljna pedagoška psihološka znanja,
- družbeno razgledanost,
- širšo kulturno razgledanost, ki je prav tako nujna sestavina učiteljevega dela.

Usklajeno strokovno izpopolnjevanje mora biti torej sestavljeno iz vseh teh elementov in dati učitelju kolikor mogoče celovit pogled na stroko in njeno mesto v družbi in še posebej v šoli ter ga usposobiti, da bo vsa ta znanja znal tudi uporabiti v praksi.

Statistični podatki nam povedo, da poučuje slovenski jezik v osnovnih šolah okrog 1.500 učiteljev, od tega jih okrog 20 % ni usposobljenih za delo, ki ga opravljajo (v osnovnih šolah 31,7 %, v srednjih šolah okrog 15 %), in so večinoma zaposleni za določen čas.

To pomeni, da imamo v osnovnih in srednjih šolah približno 1.200 učiteljev slovenskega jezika z diplomeno eno izmed pedagoških akademij ali filozofske fakultete. Slavisti predstavljajo poleg učitelja razrednega pouka eno najmočnejših skupin pedagoških delavcev, zato je organizacija strokovnega izpopolnjevanja še težja. Hkrati pa lahko upravičeno trdimo, da je delovno mesto učitelja slovenskega jezika eno najbolj izpostavljenih in terja od človeka široko kulturno in družbeno razgledanost, dobro poznavanje stroke in vsaj temeljna znanja s številnih sorodnih področij, ki se bolj ali manj spontano navezujejo na pouk slovenskega jezika ali pa na dodatne aktivnosti, ki jih vodi učitelj slovenščine. Če hoče slavist zadostiti tem nalogam, mora že od prvega dne po diplomi krepko pljunuti v roke in študirati, zbirati gradivo in se prebijati skozi področja, ki so mu marsikdaj precej tuja. Če je pre-

puščen samemu sebi, težko sledi vsej množici literature in številnim delovnim nalogam, tembolj, ker pogosto ni sposoben opraviti racionalne selekcije med tistim, kar je temeljno in nujno potrebno, in tisto literaturo, ki mu lahko služi le kot informacija. Zato ni čudno, da med slavisti vlada živo zanimanje za vse oblike strokovnega izpopolnjevanja, saj pričakujejo, da bodo tam v zgoščeni obliki deležni tistega, kar najbolj potrebujejo — novejših dognanj o jeziku in literaturi in obenem praktičnih napotkov, kako vse to uporabiti pri delu v šoli. Da je temu tako, priča tudi velika udeležba na zborovanjih, ki jih vsako leto prireja Slavistično društvo in zavod SRS za šolstvo.

Poglejmo, kakšne so možnosti, ki naj bi jih imel slavist za izpopolnjevanje po diplomi.

Prva možnost in obenem nujnost, s katero se bo srečal, bo prav gotovo samoizobraževanje. Samostojnega študija, rednega prebiranja strokovne literature in poglobljanja v probleme svoje stroke ni mogoče nadomestiti z nobenim seminarjem, z nobenim priročnikom. Vsakdo, ki se je odločil za ta poklic, se je hkrati odločil tudi za trdo samostojno študijsko delo. Marsikaj se da pridobiti iz učbenikov in priročnikov, marsikaj iz predavanj — do nekaterih spoznanj v našem poklicu pa se moraš vendarle dokopati sam.

Vendar pa menim, da bi se dalo tudi pri tem delu učitelju vendarle pomagati. Tu mislim predvsem na Slavistično revijo in Jezik in slovstvo. Obe reviji že danes pomenita velikemu delu slavistov temeljno orientacijo v stroki in prepričan sem, da bi se v njunem okviru dalo najti prostor tudi za to, da bi bralce v večji meri seznanjali s sodobno strokovno literaturo in jih opozarjali na nova dognanja v stroki — morda s tematskim izborom temeljne literature o kakem problemu, z opozarjanjem na novosti itd. Pogosto namreč pozabljamo, da so stvari, ki so strokovnjaku razumljive same po sebi, povprečnemu učitelju slovenščine, zlasti tistemu zunaj večjih središč, pa težko dostopne ali celo nedosegljive, saj ob obilici vsakdanjih nalog nima niti časa niti možnosti, da bi spremljal prav vse, kar se dogaja v njegovi stroki.

Ob taki pomoči, ki bi nekoč kasneje lahko prerasla celo v prave programe za individualno izpopolnjevanje, bi lahko dosegli, da bi slavisti racionalneje usmerili svoje

moči in to bi nedvomno dalo tudi pozitivne rezultate v pedagoški praksi.

Drugo pomembno obliko strokovnega izpopolnjevanja slavistov predstavljajo aktivni, seminarji, strokovna posvetovanja in zborovanja.

Take oblike izpopolnjevanja sta doslej organizirala zavod SRS za šolstvo in Slavistično društvo.

Zavod SRS za šolstvo je v preteklih letih vsaj po enkrat zajel večino učiteljev slovenščine v okviru programov ožjega strokovnega, pedagoškega in družbenega izobraževanja.

Del teh nalog, zlasti delo s strokovnimi aktivni, strokovno pripravo inovacijskih projektov itd., bo zavod opravljal tudi še naprej, obenem pa bo usklajeval delo z drugimi organizacijami, ki se bodo prav tako ukvarjale s strokovnim izpopolnjevanjem.

Slavistično društvo je od svoje ustanovitve dalje imelo pomembno vlogo pri strokovnem izpopolnjevanju članstva. Vsakoletna slavistična zborovanja, združena z občnim zborom društva, so si pridobila že pravo tradicijo in so pritegnila tudi širok krog udeležencev, ki je zlasti narasel v zadnjih letih.

Zborovanja so bila vedno vabljiva za najširši krog slavistov, saj so jim zagotavljala kvalitetna predavanja najuglednejših strokovnjakov, odpirala so možnost za razprave o strokovnih in družbenih vprašanjih, do katerih je imelo društvo vedno aktiven odnos in hkrati pomenila možnost za srečanje kolegov, izmenjavo mnenj in izkušenj.

Slabost teh zborovanj pa predstavlja predvsem večinoma enostranska komunikacija. Ob množični udeležbi je težko zagotoviti širšo razpravo in aktivno sodelovanje. Čeprav je bilo opravljenih nekaj poskusov aktivizacije z delom v skupinah, tak način nujno vodi v pasivno poslušanje in sprejemanje informacij. Če postavljamo načelo, naj bo učitelj nosilec aktivnosti pri pouku, mu moramo dati možnost, da se ob strokovnem izpopolnjevanju tudi sam aktivno vključi v delo. To pa zahteva dobro pripravljene seminarje — predvsem pa majhne skupine udeležencev.

Strokovna društva so dolgo časa opravljal pionijsko vlogo pri izpopolnjevanju svojih članov. Obseg tega dela pa že po-

časi presega možnosti amaterskih delavcev v društvu, zato se bo moralo tudi strokovno izpopolnjevanje počasi preseliti tja, kamor spada — v kadrovske šole kot sestavni del nadaljnjega izobraževanja po diplomih.

Že v uvodu sem poudaril, da zavezuje visokošolske organizacije za to nalogo zakon o visokem šolstvu, filozofska fakulteta in obe pedagoški akademiji pa so se še posebej obvezali s pristopom k družbenemu dogovoru o reformi izobraževanja pedagoških delavcev. Tako bodo torej v bližnji prihodnosti postale nosilec strokovnega izpopolnjevanja slavistov tiste visokošolske organizacije, na katerih so diplomirali. S tem, da bodo programi takega izobraževanja deležni javne verifikacije — tako kot študijski programi rednega študija — bo na eni strani zagotovljena visoka strokovna raven in odgovornost za izvedbo programa, na drugi strani pa bodo programi tako v še večji meri zagotovili pokrivanje tistih deficitov, ki jih učitelji najbolj občutijo. V taki organizacijski obliki bo mogoče zagotoviti manjše skupine in aktivno sodelovanje vseh udeležencev seminarja ter bo na koncu zagotovljena tudi verifikacija pridobljenega znanja. V nekaj letih se bodo lahko zvrstili vsi učitelji. To pa ne bo pomenilo le neposredne bogatitve znanja, marveč bo zagotavljalo tudi živo vez med visokošolsko organizacijo in njenimi diplomanti. Ti bodo prav gotovo prenesli tudi mnoge dragocene izkušnje iz neposredne prakse, ki bodo lahko koristile tudi visokošolskim učiteljem pri njihovem delu z rednimi študenti.

Ob takih odnosih in takem delovnem vzdušju se bodo v večji meri lahko razvile tudi druge oblike podiplomskega študija — zlasti priprava za magisterij in doktorat. Iz množice učiteljev — praktikov bi zlasti lahko zrastle bodoči strokovnjaki za specialno metodiko jezika in literature — torej za tisto področje, kjer nam strokovnjakov najbolj primanjkuje.

In kdaj naj bi se ti načrti uresničili? Razvijanje takega sistema, ki ima drugod v svetu že bogato tradicijo, je seveda dovolj zahtevno in vsega ne bo mogoče uresničiti čez noč. Vendar pa nekatere priprave že tečejo. Svet filozofske fakultete je sprejel načelen sklep, naj se PZE v največji možni meri angažirajo pri razvijanju strokovnega izpopolnjevanja svojih diplomantov in PZE za slovanske jezike in književnosti, ki ima bogate izkušnje s semi-

narjem za tuje slaviste, je med prvimi sprejela pobudo. Če ne bo večjih zapletov zlasti okrog financiranja programa, bi lahko že v letošnjem poletnem semestru na filozofski fakulteti stekel prvi tak podiplomski tečaj. Podobne pobude tečejo tudi na obeh pedagoških akademijah.

Seveda pa to ne pomeni, da je Slavistično društvo odrinjeno in je svojo nalogo opravilo. Nasprotno. Društvo mora še naprej ostati pobudnik za izpopolnjevanje svojega članstva in organizator zlasti tistih akcij, ki imajo v njegovi dejavnosti že tradicijo: strokovna posvetovanja, predavanja, diskusijski večeri, ekskurzije itd. Prav gotovo pa je, da se bo ob novi organizaciji društva kot zveze slavističnih društev večji del te dejavnosti prenesel na regionalna društva — funkcija zveze pa bo predvsem v usklajevanju dela in v programiranju akcij skupaj z visokošolskimi organizacijami in zavodom SRS za šolstvo.

Taka koordinacija je nujna, saj bo treba zagotoviti tudi racionalno izrabo časa.

Ob vedno večji zahtevnosti šole in odgovornosti za uspeh učencev si ne moremo več dovoliti takih izpadov ur pouka posameznih predmetov, ki nastanejo zaradi sodelovanja učiteljev pri strokovnem izpopolnjevanju. Podatki za nekaj let nazaj kažejo, da so dobili ti izostanki resne dimenzije, kar ima za posledico težave pri realizaciji učnih načrtov in ne nazadnje tudi pomembne materialne posledice. Prav te dni je bil pripravljen predlog za spremembo šolskega koledarja, ki prinaša med drugim tudi 14 dni zimskih šolskih počitnic — od tega naj bi bil en teden namenjen strokovnemu izpopolnjevanju učiteljev. Tako bi lahko uresničili načelo, da mora potekati strokovno izpopolnjevanje praviloma izven pouka in zagotoviti normalno delo šol, saj smo priča absurdni situaciji, da šole nerade dovoljujejo udeležbo na seminarjih, ker je s tem ogroženo normalno delo na šoli.

Pred vsemi, ki imajo kakorkoli na skrbi razvoj vzgoje in izobraževanja in vzgojo učiteljev, je torej zahtevna naloga — ustvariti pogoje, da bodo postopoma prav vsi učitelji vključeni v sistematično strokovno izpopolnjevanje, saj je učitelj nosilec napredka v vzgoji in izobraževanju in najvažnejši uresničevalec reformnih projektov.

Peter Winkler
Komite za vzgojo in
izobraževanje v Ljubljani

SKLEPI OBČNEGA ZBORA SDS, SPREJETI V PORTOROŽU 16. OKTOBRA 1976

Sklepe navajamo po zapisniku.

- Slavistično društvo Slovenije naj pogloblja žive, neposredne stike z zamejskimi Slovenci, na svojih zborovanjih pa naj še naprej spremlja zamejsko problematiko.
- Prek rektorata Univerze v Ljubljani je treba vplivati na Skupnost jugoslovanskih univerz in na ustrezno komisijo v Beogradu, da bi začeli reševati vprašanje medsebojnega priznavanja diplom.
- Društvo naj podpre prizadevanja za razširitev možnosti izpopolnjevanja v Ljubljani in Mariboru na goriške in beneškoslovenske slaviste.
- Gradivo s tržaškega dne na zborovanju (14. oktobra 1976) je treba oskrbeti najširšim slavističnim krogom in učencem.
- Dr. V. Černu gre konkretno, pismeno priznanje, da znamo ceniti njegovo ljubezen do sorjakov.
- Slavisti naj v okviru šolske mreže zbirajo knjige za zamejske Slovence.
- Prizadevanja za izobraževanje slavistov je treba usmerjati v treh nakazanih možnostih: kot samostojno izobraževanje (s prikazovanjem novosti v strokovnem tisku), z aktivni, seminarji in strokovnimi predavanji, s podiplomskim izobraževanjem na visokošolskih zavodih.
- Slavistična društva naj v svojem območju pripravijo gradivo za posvetovanje slovenščina v javni rabi in na sestankih izoblikujejo skupna stališča o perečih vprašanjih slovenščine v javnosti v njihovem kraju.
- Društva naj ustanovijo sekcije za zbiranje slovenskega NOB pesništva 1941—1945.
- Društvo naj priporoči Zavodu za šolstvo ustanovitev skupine svetovalcev za slovenski jezik (po pokrajinah in glede na različne vrste šol) in naj poskrbi za materialne pogoje za njih uspešno delo.
- Tekmovanja iz slovenščine po osnovnih in srednjih šolah je treba razviti v dveh smereh:
 - Mladino je treba seznanjati s celotno zamejsko problematiko.
 - Skrbeti je treba za kulturo slovenskega jezika v družbenem življenju.
 - Ob stoletnici rojstva Rajka Nahtigala:
 - poskrbeti je treba za prenos ulice z njegovim imenom v središče mesta (Mirje),
 - na hiši, kjer je živel, je treba postaviti spominsko ploščo,
 - društva naj organizirajo predavanja o Nahtigalovem delu.

Zapisnikar
Marija Stanonik

Predsednica SDS
Breda Pogorelec